

ΕΡΕΙΣΜΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΕΡΕΙΣΜΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

Ιδιοκτήτης-Εκδότης-Διευθυντής

Χρήστος Μαχαιρίδης

8ης Δεκεμβρίου 64, Χανιά

Τ.Θ. 31 - Τ.Κ. 73110

Τηλ.: 0821-28473 Fax. 92748

Συνεργάτες

Ζαχαρένια Σημανδηράκη, Βλάσης Αγτζίδης,
Γεώργιος Ζακυνθινάκης, Φώτης Ποντικάκης,
Ρενάτα Μαστοράκη-Κουριδάκη, Μανώλης Γκαζής,
Κική Τσιστράκη, Στεφανία Αρετάκη - Τσέκου,
Αναστασία Καλπάκη - Γεωργουλάκη,
Αντώνης Πετρουλάκης, Γιάννης Μπεγνής,
Φαίη Τζανετουλάκου, Νίκος Κυρίτσης,
Λεωνίδα Μανωλικάκης, Κωνσταντίνα Ριτσάτου,
Μιχάλης Πολυχρονάκης, Κωστής Πετράκης.

Φιλολογική Επιμέλεια - Διορθώσεις

Δημήτρης Φατοής

Υπεύθυνος Οικονομικών

Βασίλης Αντωννάκης

Επιμέλεια - Παραγωγή Εντύπου

ARROWHEAD studios

Λ. Δημοκρατίας 26, Αλεξανδρούπολη

Τηλ.: (0551) 38413-5 (01) 8212537 - 8253959

Κεντρική Διάθεση

Βιβλιοπωλείο «**Κατάρτι**»

Μαυρομικήλη 9 - 106 79 Αθήνα

Τηλ.: 36 04 793 Fax: 36 09 697

Έργο εξωφύλλου:

Anthony Caro

«Ο θάνατος του Έκτορα», 1993/4

Κεραμικό, ξύλο πεύκου και χάλυβας

168 x 122 x 135 εκ.

Θωμάς Θωμόπουλος

Το άγαλμα της Ελευθερίας στον Προφήτη Ηλία Χανίων

Η σύλληψη της ιδέας της κατασκευής αυτού του μνημειώδους έργου, του αγάλματος της Ελευθερίας, που οι περισσότεροι από εμάς θυμούνται να δεσπόζει στον λόφο του Προφήτη Ηλία, ατενίζοντας με τα γαλάζια μάτια του την πόλη των Χανίων που απλώνεται ακριβώς από κάτω, φαίνεται ότι γεννήθηκε στη δεκαετία του 1920. Σύμφωνα με δημοσίευμα του 1938¹, η ιδέα αυτή αποκαλύπτεται και περιγράφεται στην πρώτη έκκληση προς τους ομογενείς και τον κρητικό λαό, που πρωτο-δημοσιεύθηκε τον Φεβρουάριο του 1927² και είχε ως εξής:

«Την 9 Φεβρουαρίου συμπληρούνται τριακονταετία από της ημέρας εκείνης, κατά την οποίαν ηνωμένα τα πυρά της συνησιμένης Ευρώπης και Τουρκίας εστράφησαν κατά των ολίγων επαναστατών του Ακρωτηρίου, οι οποίοι επί των ιερών τούτων βράχων εμάχοντο υπέρ της ελευθερίας της πατρίδος των. Είναι η πρώτη τότε φορά, που η δύναμις της ύλης ετέθη τόσο προκλητικώς αντιμέτωπος προς την δύναμιν της ιδέας. Και η ιδέα ενίκησε. Και από την εκρηγνυομένην οβίδα που κατέρριπτε την σημαίαν μας εις τον Προφήτ' Ηλίαν, την αναστηλωθείσαν αμέσως υπό των επαναστατών, εξεπήδησε πάνοπλος η Ελευθερία μέσα από τις φλόγες που είχαν ζωσμένην την πατρίδα μας. Και ήτο τόσο ιταμή τότε η πρόκλησις της βίας, ώστε εξώργισε την Ελευθερίαν, η οποία διά τούτο απεφάσισε πάση θυσία να εκδικηθή. Με μάτια θαμπωμένα από την οργήν της, χωρίς να βλέπη θυσίας και θύματα, σπα της Κρήτης τα βαρειά σίδερα. Και αναπανθείσα ολίγον εις τ' αγαπητό νησί της, περιήγαγε μετά ταύτα νικηφόρον την ρομφαίαν της, όπου ήσαν σκλαβωμένοι λαοί και έθραυσε και τούτων τα δεσμά. Και όλα τα μετά ταύτα κοσμοϊστορικά γεγονότα αρχήν έχουν τον άδικον του Ακρωτητηρίου βομβαρδισμόν, που προεκάλεσε της Ελευθερίας την οργήν. Έκτοτε ο εις μετά τον άλλον ελευθερούνται οι λαοί της γης και

1 Εφημ. «Κρητικός Κόσμος», φ. 11/17-1-1938.

2 Βλ. «Ο Βομβαρδισμός του Ακρωτηρίου κατά το έτος 1897», Χανιά 1927, έκδοσις «Ηρώων Πολεμιστών», Συνδ. Εφ. Αξιοματιζών Χανίων και Επιτροπής Μνημείου Ελευθερίας, κεφ. Α' : «Διά την αποθανάτισιν (sic) μιας δόξης. Έκκλησις της Επιτροπής του Μνημείου Ελευθερίας», σελ. 3 - 6.

καταρρίπτονται το έν μετά το άλλο τα φρούρια του δεσποτισμού.

Τιμή διά τούτο εις την πατρίδα μας, διότι από αυτήν το πρώτον εξωρμήθη η Ελευθερία των λαών. Και η τιμή αυτή πρέπει τώρα να συμβολισθή διά παραστάσεως, η οποία να στηθή επί της θέσεως εκείνης, από την οποίαν το πρώτον εξεπήδησεν η αγαπημένη μας θεά. Ανετέθη, ως εκ τούτου, η τεχνούργησις της παραστάσεως ταύτης εις επιφανή μύστην του καλού και του ωραίου. Αλλ' η κατασκευή του μνημείου απαιτεί δαπάνην, η οποία πρέπει να καταβληθή δι' εράνων, από εκείνους που έχουν την τιμήν να κανχώνται, ότι αυτοί έδωκαν το σύνθημα της απελευθερώσεως των λαών. Και πρέπει, εξ άλλου, το μνημείον τούτο να συμβολίζη τους κοινούς αγώνας του ελληνισμού δια την εθνικήν αυτού αποκατάστασιν και να είναι αντάξιον της ιστορίας του και του προσορισμού του. Κάμνομεν διά τούτο έκκλησιν εις τα πατριωτικά αισθήματα του κρητικού λαού, όπως συνεισφέρει τον οβολόν του διά την διαιώνισιν ενός κοσμοϊστορικού γεγονότος, το οποίον έλαβε χώραν εις την πατρίδα του. Και ζητούμεν επίσης από τους λοιπούς αδελφούς μας, όπως ενώσουν και αυτοί τον οβολόν των με τον ιδιόν μας, διά να ενωθούν οι κοινοί πόθοι μας εις το μνημείον τούτο, το οποίον θα συμβολίζη την λατρείαν μας προς την Ελευθερίαν, την οποίαν μετά μακρούς και χαλεπούς αγώνας απεκτήσαμεν και την οποίαν διά τούτο πρέπει να σεβώμεθα και να περιθάλλωμεν, διά να είναι δυνατόν να την διατηρήσωμεν. Έχομεν την πεποίθησιν, ότι η έκκλησίς μας αυτή θέλει ακουσθή ευμενώς από τους αγαπώντας την ελευθερίαν και την πατρίδα των και διά τούτο θαρρούντως προβαίνομεν εις το έργον μας, απεκδεχόμενοι ευγνωμόνως και τον οβολόν της χήρας και του πλουσίου το τάλαντον.

Εν Χανίοις τη 6 Φεβρουαρίου 1927

Η επί των εράνων κεντρική επιτροπή

Ι. Γ. Ηλιάκης, Πρόεδρος, **Κ. Μ. Φούμης**, Αντιπρόεδρος, **Χ. Ι. Παπαδάκης**, Γεν. Γραμματεύς, **Ν. Σ. Πιστολάκης**, Ταμίας, **Εμμ. Π. Μουντάκης**, **Γ. Α. Σήφακας**, **Ν. Κουτσορελάκης**, Σύμβουλοι.

Υ.Γ. Αι εισφοραί θα κατατίθενται παρά τη Εθνική Τραπέζην και θ' αποσύρωνται κατόπιν αποφάσεως της επιτροπής, αναλόγως της προσόδου του έργου, η εκτέλεσις του οποίου έχει ανατεθή εις τον γλύπτην κ. Θωμάν Θωμόπουλον, καθηγητήν του Πολυτεχνείου Αθηνών».

Φωτ. Αρχείο:
Βαγγέλη Κατσανεβάκη

Φωτ. Αρχείο:
Θωμά Θωμόπουλου

Η πραγματοποίηση του ονείρου άρχισε με πρωτοπόρο τον δικηγόρο Ι. Ηλιάκη, που φαίνεται ότι είχε και την έμπνευση για την κατασκευή του αγάλματος. Και καθώς αναφέρει ο ίδιος³, το 1926 ζήτησε από τον καθηγητή του Πολυτεχνείου Θωμά Θωμόπουλο να του «*κάνει παράσταση της Ελευθερίας να εκπνέει από εκρηγνυομένη οβίδα*», που θα στήνονταν στο Ακρωτήρι. Ο καθηγητής ανταποκρίθηκε στο αίτημα και, παρά τις διάφορες γνώμες, υιοθέτησε με ενθουσιασμό την ιδέα.

Ο «*επιφανής μύστης του καλού και του ωραίου*» στον οποίο είχε ανατεθεί το έργο, ο γλύπτης Θωμάς Θωμόπουλος, είχε γεννηθεί στη Σμύρνη το 1873, από πατέρα Κύπριο που εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 1877. Σπούδασε στη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας και απέσπασε το Θωμαΐδειο και το Χρυσοβέργειο βραβείο στη γλυπτική. Το 1898 πήγε στο Μόναχο, ως υπότροφος της κυβέρνησης ύστερα από διαγωνισμό, και συνέχισε στη Φλωρεντία, στη Ρώμη και στη Νάπολη. Το πρώτο του έργο, «*Τα μάτια της Ψυχής*» βραβεύθηκε το 1900 στην Αθήνα με το βραβείο Μαρασλή, από την Εταιρεία Φιλοτέχνων, ενώ το 1907 έλαβε το χρυσό βραβείο στη Διεθνή Έκθεση του Μπορντώ. Το 1911 διορίστηκε ως καθηγητής της Γλυπτικής στη Σχολή Καλών Τεχνών. Από τα πλείστα έργα του, τα κυριότερα είναι ο ανδριάντας του Χαριλάου Τρικούπη μπροστά στη Βουλή, οι προτομές του Παύλου Μελά στην Καστοριά, του Μητροπολίτη Αιμιλιανού στα Γρεβενά, του Διονυσίου Σολωμού στον Εθνικό Κήπο της Αθήνας, του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη στη Σκιάθο, και τα έργα «*Ο Νικητής*», «*Ταν ή επί Τας*», «*Παν*», «*Διά την Πατρίδα*» κ.λπ. Εφάρμοσε τη, με εγκαυστική, έγχρωμη εναρμόνιση των πλαστικών επιφανειών των γλυπτών. Το 1925 απέσπασε το αργυρό μετάλλιο στη Διεθνή Έκθεση Διακοσμητικών Τεχνών στο Παρίσι. Έγραψε κριτικές και καλλιτεχνικές μελέτες για την Έκθεση του Μονάχου, τους ζωγράφους των Βαλκανικών Πολέμων και τους ζωγράφους της Αναγέννησης⁴.

Σ' αυτόν τον γλύπτη με τις τόσες περγαμινές ανατέθηκε, λοιπόν, η κατασκευή του γλυπτού, ενώ άρχισε και ο αγώνας εξεύρεσης των πόρων που θα κάλυπταν το τεράστιο κόστος του έργου, που θα είχε ύψος, από το βάθρο μέχρι την κορυφή του δόρατος, 25μ⁵. Με ομιλίες⁶, πανελλήνιους εράνους και άλλους, που μάζευαν και τη δραχμή των μαθητών της εποχής εκείνης, άρχισε να συγκεντρώνεται το ποσόν. Γενναίος χορηγός ήταν ο ίδιος ο Ι. Ηλιάκης – συνεργάτης του Βενιζέλου, άλλοτε Γεν. Διοικητής Δυτ. Θράκης και πρωτεργάτης της κινήσεως –, που λέγεται ότι διέθεσε αρκετά χρήματα από την πλούσια αμοιβή του από δίκες που κέρδισε ως δικηγόρος υπέρ των Μονών του Αγίου Όρους. Το ποσόν του 1.500.000 προπολεμικών δραχμών, που στοίχισε η μελέτη, η κατασκευή, η μεταφορά και η τοποθέτηση του αγάλματος, δεν μπορούσε να συγκεντρωθεί εύκολα. Τρία χρόνια αργότερα, το 1930, ο έρανος για την ανέγερση του αγάλματος της Ελευθερίας είχε αποδώσει το ποσόν των 14.000 δραχμών⁷.

Τον Μάιο του 1930 η Γενική Διοίκηση Κορήτης προκηρύσσει πρόχειρο φανερό μειοδοτικό διαγωνισμό, για την προμήθεια και μεταφορά επί τόπου των ξεστών λίθων για το υπόβαθρο του αγάλματος και καλεί τους ενδιαφερόμενους εργολάβους να προσέλθουν στη Γενική Διοίκηση την Δευτέρα 2 Ιουνίου, 11-12 π.μ., προσκομίζοντας και το

3 Ι. Ηλιάκη: «Η Νεολαία, στη Νεολαία, για τη Νεολαία», Αθήνα 1937.

4 Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, τ. 6ος.

5 Το ύψος τελικά δεν ήταν 25 μ. αλλά 17 μ.

6 Εφημ. «Φωνή του Λαού», 20/1/1935.

7 Εφημ. «Εσπερ. Ταχυδρόμος» φ. 3833/28-3-1930.

σχετικό δείγμα, για να μειοδοτήσουν⁸. Πέντε χρόνια μετά, στα τέλη Ιανουαρίου 1935, στην εφημερίδα «Παρατηρητής»⁹ καταχωρείται η παρακάτω είδηση: «*Ηρχισαν αι εργασίαι διά την ανοικοδόμησιν του βάθρου, εφ' ου θα στηθή, εις την Ιστορικήν θέσιν του Προφήτ - Ηλία, το άγαλμα της Ελευθερίας, το οποίον κατασκευάζει ο διακεκριμένος Γλύπτης μας, κ. Θωμόπουλος. Θεωρείται βέβαιον, ότι θα καταστή δυνατόν να γίνουν την 21ην Ιουλίου 1935, Εορτήν του Προφήτ' - Ηλία, μετά πάσης επισημότητος τα εγκαίνια του Μνημείου τούτου, εις τα οποία θα παραστούν οι Επίσημοι, τα Μέλη των επιτροπειών, της Εκατονταετηρίδος και του εράνου, οι μαθηταί των σχολείων της πόλεως και της Χαλέπας, και άπειρον πλήθος. Εις τα εγκαίνια ταύτα πιθανώς, θα παραστή και ο Γάλλος Στρατάρχης Φρανσέ ντ' Εσπερέ, μία από τας σημερινάς, και μεγάλας Στρατιωτικές δόξας της Γαλλίας, ο οποίος κατά το 1897, ότε εγένετο ο β' βομβαρδισμός της Ελληνικής Σημαίας εις την ιδίαν θέσιν, υπό των ηνωμένων Στόλων των Μεγάλων Δυνάμεων, ήτο Αρχηγός των εν Κρήτη, Διεθνών Στρατευμάτων*».

Δεκαπέντε μέρες αργότερα ανακοινώνεται στον Τύπο η διενέργεια εράνου. Συγκεκριμένα, με απόφαση του Υπουργού – Γενικού Διοικητή Κρήτης **Ηλία Αποσκίτη**, εγκρίνεται πράξη του τοπικού συμβουλίου και η σύσταση δεκαεννεαμελούς επιτροπής από τους: Υπουργό **Ηλία Αποσκίτη** ως πρόεδρο και Επίσκοπο Κυδωνίας και Αποκορώνου **Αγαθάγγελο, Εμμ. Μουντάκη** Γερουσιαστή, **Ιωάννη Μουντάκη** Δήμαρχο, Φρούραρχο Χανίων, **Κωνσταντίνο Μπάκο** διευθυντή του τοπικού Υπ/τος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, **Στεφ. Μυλωνάκη** Γενικό Επιθεωρητή Εκπαιδεύσεως Κρήτης, **Κωνσταντίνο Φούμη** δικηγόρο, **Αντ. Κατζουράκη** δικηγόρο, **Ιωάννη Ηλιάκη** δικηγόρο, **Νικ. Πιστολάκη** δικηγόρο, **Εμ. Γενεράλι** τέως Γυμνασιάρχη, **Κυριάκο Μητσοτάκη** δικηγόρο, **Γεώργ. Μανιτάκη** ιατρό, **Ευάγγελο Βαρούχα** ιατρό, **Χαράλ. Πωλογιώργη** έμπορο, **Κυριάκο Ναξάκη** έμπορο και **Ιωάννη Ανδρονικάκη** έμπορο, ως μέλη. Στην επιτροπή εχορηγείτο άδεια διενέργειας εράνων σ' ολόκληρο τον νομό με διπλότυπες αποδείξεις, υπέρ της ανέγερσης μνημείου Ελευθερίας στην ιστορική θέση του Ακρωτηρίου Κυδωνίας. Οι εισπράξεις από τους εράνους αυτούς επρόκειτο να κατατεθούν στην Τράπεζα¹⁰.

Έρανοι διενεργούνται όχι μόνο από την επίσημη επιτροπή, αλλά και από ομάδες πολιτών, ευαισθητοποιημένων στην ιδέα της κατασκευής ενός τέτοιου έργου. Ένα παράδειγμα ήταν οι δασκάλες της Α' και Β' Εκπαιδευτικής Περιφέρειας, που συγκεντρώθηκαν το απόγευμα της 27/2/1935 στο Δημαρχείο και έλαβαν αποφάσεις, ως προς την οργάνωση του εράνου υπέρ του αγάλματος της Ελευθερίας, που επρόκειτο να πραγματοποιηθεί το επόμενο Σάββατο¹¹. Αλλά οι έρανοι για το άγαλμα δεν διενεργούνται μόνο στην περιφέρεια των Χανίων. Ακόμη και σχολεία της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ηρακλείου είχαν συλλέξει ποσά από εράνους, μεταξύ μαθητών και δασκάλων, υπέρ του στόλου, της αεροπορίας και του αγάλματος της Ελευθερίας Χανίων, κατά το προηγούμενο σχολικό έτος (Αγίου Θωμά δρ. 90, Αγ. Ιωάννου 110, Αγ. Παντελεήμονος 95, Ακρίων 30, Αμουργελών 85, Αρχανών 1ο 702, Αρχανών 2ο 525, Κάτω Αρχανών 100, Ατσαλένιο 375, Ακεντριά 15280, Βαγιωνάς 50, Βενεράτου 346, Βουτουφούς 90, Γαρούπας 100, Δομανίων 36, Δαφνών 525, Δεμάτι 90, Διονύσι 50, Δραπέτι 100, Εθιάς 100, 2ο

8 Εφημ. Εσπερ. Ταχυδρόμος φ. 3883/31-5-1930.

9 Εφημ. «Παρατηρητής» φ. 2334/31-1-1935.

10 Εφημ. «Παρατηρητής» φ.2345/16-2-1935.

11 Εφημ. «Παρατηρητής» φ. 2353/28-2-1935.

Ηρακλείου 1000, 3ο. Ηρακλείου 40450, 4ο. Ηρακλείου 1600, 6ο 1050, 8ο 41750, Κακού Χωριού 50, Καλυβίων 4350, Κανλί Καστελλίου 708, Καπετανανέ 55, Καρκαδιωτίσσης 100, Κεφαλάδω 40, Κνωσού 50550, Λαρανίου 100)¹².

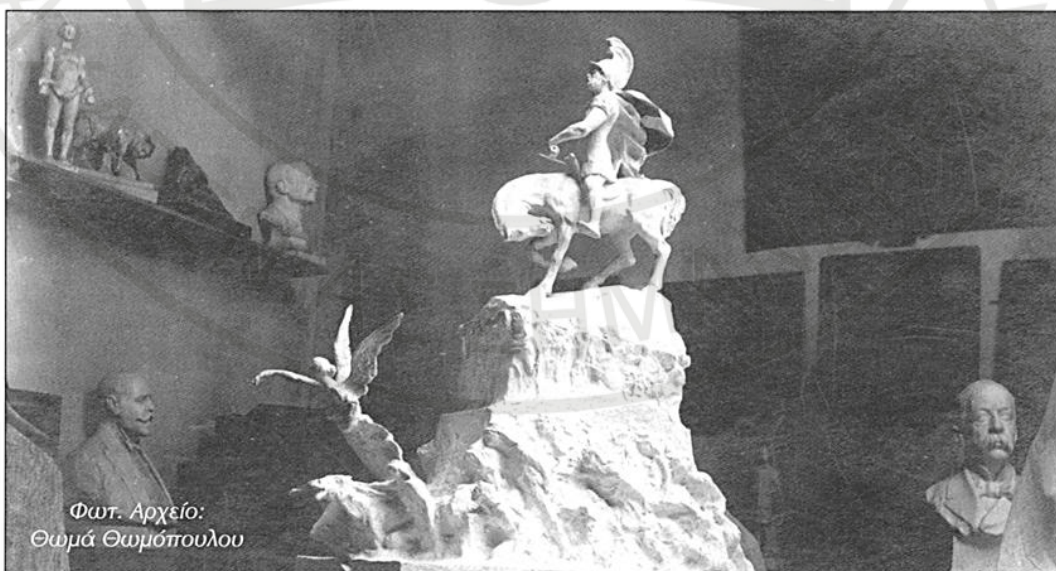
Ο συγγραφέας Κ. Φουρναράκης, γνωστός από το έργο του «Τουρκοκορήτες», «Τα Χανιά μας», «Εξισλαμισμός και Χριστιανισμός» κ.ά., δίνει μια λιτή περιγραφή του αγάλματος, όπως θα είναι μετά την αποπεράτωσή του:

«Επί μεγάλης εκ λίθου οβίδος, τοποθετημένης επί κλιμακωτού βάθρου και υποβάθρου, θα ίσταται από μεγάλης αποστάσεως και από θαλάσσης και από ξηράς ορώμενον το Άγαλμα της Ελευθερίας του Προφήτη Ηλία, ύψους είκοσι πέντε περίπου μέτρων εν τω συνόλω. Εφιλοτεχνήθη υπό του Θωμά Θωμοπούλου, Καθηγητού της Γλυπτικής εν τη σχολή των Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου Αθηνών. Το Άγαλμα θα ήναι έγχρωμον, όπως και ένα άλλο του ιδίου, «Τα μάτια της ψυχής», εμπνευσμένον από τον στίχον του Σολωμού «Πάντ' άγρυπνα τα μάτια της ψυχής μου». Είναι απλούν, αλλ' εν τη απλότητι του η αρμονία και η φιλοκαλία. Το κεφάλι ήναι έγχρωμον, ο κορμός με λευκό μάρμαρο, η ασπίς και το κοντάρι από χαλκόν οξειδωμένον με χρώμα υποκύνανον, η περικεφαλαία και ο διπλούς πέλεκυς που είναι εις το κοντάρι επίχρυσα, το βάθρον κίτρινον. Το έργον κατασκευάζεται δι' εισφορών, φροντίδι και ενεργεία της επί των εράνων Κεντρικής επιτροπής, αποτελουμένης εκ των Ι. Γ. Ηλιάκη, προέδρου, Κ. Μ. Φούμη αντιπροέδρου, Χ.Ι. Παπαδάκη Γεν. Γραμματέως, Ν. Σ. Πιστολάκη Ταμίου, Εμμ. Π. Μουντάκη, Γ. Α. Σήφακα, και Ν. Κουτσουρελάκη Συμβούλων¹³.

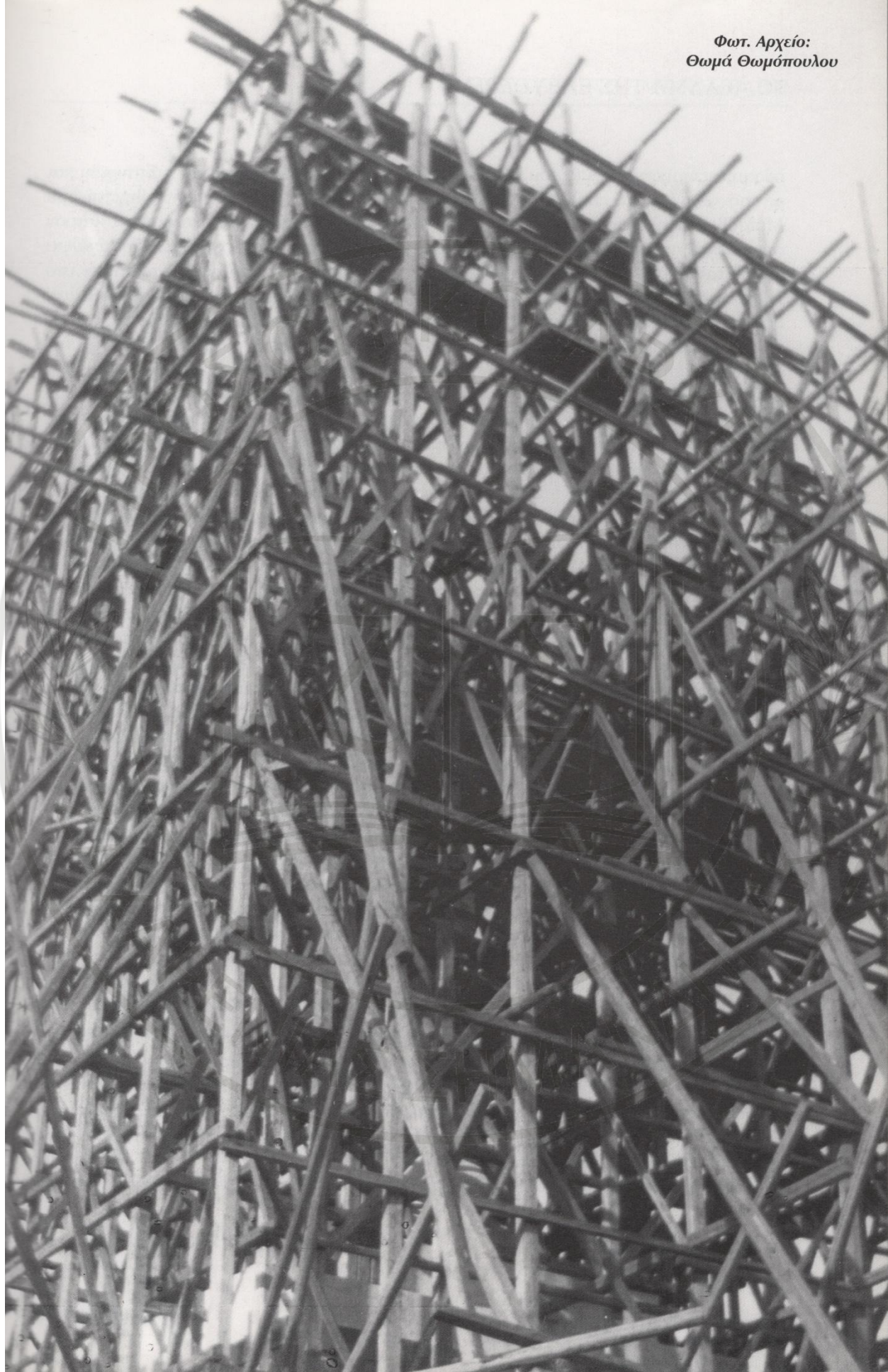
Αντικειμενικός σκοπός της επίσημης επιτροπείας που είχε συσταθεί, ήταν η συνέχιση του εράνου ανά την Κρήτη, για να εξασφαλισθεί το απαιτούμενο ποσό για την κατασκευή του βάθρου και τη μεταφορά του αγάλματος. Με τα χρήματα που είχαν εισπραχθεί τον προηγούμενο χρόνο και είχαν κατατεθεί στην Εθνική Τράπεζα, είχε αρχίσει

12 Εφημ. «Παρατηρητής» φ. 2405/25-7-1935.

13 Κων. Γ. Φουρναράκη: «Ο Βομβαρδισμός», Χανιά 1936.

Φωτ. Αρχείο:
Θωμά Θωμόπουλου

δύο μήνες πριν η εργασία του βάθρου, με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Σταυρίδη και με τις οδηγίες του καλλιτέχνη που είχε φιλοτεχνήσει το άγαλμα, καθηγητή του Μετσόβιου Πολυτεχνείου Θωμά Θωμοπούλου, που ερχόμενος από καιρού εις καιρόν στα Χανιά, επιστατούσε αυτοπροσώπως την πρόοδο της εργασίας. Το άγαλμα βρισκόταν περίπου στο τέλος και υπήρχε η βεβαιότητα ότι επρόκειτο να στηθεί στο Ακρωτήρι τον ερχόμενο Μάιο, σε λαμπρή πατριωτική εορτή, στην οποία θα παρίστατο ο βασιλιάς, η κυβέρνηση και αντιπροσωπεΐες από όλα τα μέρη της Ελλάδας.

Η επιτροπεία όμως που είχε συσταθεί τον προηγούμενο Φεβρουάριο, υπό την προεδρία του Υπουργού – Γενικού Διοικητή Κρήτης και η οποία είχε αναλάβει το έργο των εράνων για την αποπεράτωση των απαιτούμενων εργασιών (κατασκευή του βάθρου), για να στηθεί το άγαλμα της Ελευθερίας που εφίλοτεχνείτο στην Αθήνα, είχε διακόψει τις εργασίες της λόγω των ανωμάλων γεγονότων του προηγούμενου Μαρτίου. Έτσι, με πρωτοβουλία του Υπουργού – Γεν. Διοικητή και του έγκριτου δικηγόρου Αθηνών Ιωάννη Ηλιάκη, η επιτροπεία ανασυγκροτείται και την αποτελούν πλέον τα παρακάτω μέλη: 1) **Κωνστ. Μπακόπουλος** Υπουργός – Γενικός Δ/τής Κρήτης, 2) Τοποτηρητής Επισκοπής Κυδωνίας και Αποκορώνου, 3) **Στ. Ποθουλάκης** Φρούραρχος Χανίων, 4) **Ιωάννης Μουντάκης** Δήμαρχος, 5) **Εμμανουήλ Μουντάκης** πολιτευτής, 6) **Νικόλ. Βασιλόπουλος** Γεν. Επιθεωρ. Α' Εκπαιδ. Περιφέρειας, 7) **Κωνστ. Μπάκος** Δ/ντής Υπ/ματος Εθνικής Τραπέζης, 8) **Αντ. Κατζουράκης** πολιτευτής, 9) **Κωνστ. Φούμης** πολιτευτής, 10) **Ιωάννης Ηλιάκης** δικηγόρος, 11) **Εμμ. Γενεράλις** Γυμνασιάρχης, 12) **Γεώργ. Κασιμάτης** έμπορος, 13) **Νικόλ. Πιστολάκης** δικηγόρος, 14) **Κυριάκος Μητσοτάκης** δικηγόρος, 15) **Χαράλαμπος Παπαδάκης** δικηγόρος, 16) **Γεώργ. Μανιτάκης** ιατρός, 17) **Ευάγγελος Βαρούχας** ιατρός, 18) **Χαρ. Πωλογιώργης** έμπορος, 19) **Κυριάκος Ναξάκης** έμπορος, 20) **Ιωάν. Ανδρονικάκης** έμπορος¹⁴.

Η επιτροπεία είχε την πεποίθηση ότι με τα έσοδα του εράνου επρόκειτο να καλυφθεί το απαιτούμενο ποσόν για την αποπεράτωση των παραπάνω εργασιών, που έφθανε περίπου τις 300.000 δραχμές. Την αξία του αγάλματος θα κατέβαλλαν επιφανείς πολίτες, που είχαν αναλάβει τη σχετική υποχρέωση. Στην πατριωτική, μάλιστα, αυτή προσπάθεια εκαλούντο να συνεισφέρουν όλοι, αποστέλλοντας στο υπ/μα της Εθνικής Τραπέζης Χανίων, όπου και ο λογαριασμός της επιτροπείας, τις εισφορές τους. Η επιτροπεία είχε δώσει οδηγίες στους νομάρχες, τις κοινότητες, τα σχολεία, τις στρατιωτικές μονάδες και τις δημόσιες υπηρεσίες, για τη διενέργεια του εράνου σ' όλη την Κρήτη, ενώ είχε απευθύνει και σχετική έκκληση:

«ΕΚΚΛΗΣΙΣ ΔΙΑ ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΕΝ ΑΚΡΩΤΗΡΙΩ

Από πολλών ετών, φιλοτεχνείται, ως γνωστόν υμίν, παρά του γνωστού Καλλιτέχνη και Καθηγητού του Μετσόβιου Πολυτεχνείου κ. Θωμοπούλου, το μεγαλοπρεπές Άγαλμα της Ελευθερίας, όπερ θέλει στηθή εις την ιστορικήν θέσιν του «Προφήτη Ηλίου» του Ακρωτηρίου Χανίων. Το άγαλμα, ευρισκόμενον εν τω τελειούσθαι, θα είχεν ήδη τοποθετηθή, εάν τα τελευταία θλιβερά γεγονότα δέν ανέκοπτον το έργον της υπό την Προεδρείαν ημών ερανικής Επιτροπείας.

Ήδη όμως, ανασυγκροτηθείσης της Επιτροπείας ταύτης και εξασφαλισθέντος απολύ-

14 Εφημ. «Έρευνα», φ. 729/16-2-1936.

τως του απαιτουμένου υπολοίπου διά της πατριωτικής και γενναιοδώρας προσφοράς επιφανών συμπολιτών, η καθ' ημάς Επιτροπεία επιλαμβάνεται και αύθις του έργου της, όπερ και βασίμως ελπίζει ότι θα φέρη εις αίσιον πέρας. Το Άγαλμα τούτο ύψους 22 εν συνόλω μέτρων, θα αποτελέη μνημειώδες έργον τέχνης, διά να συμβολίξη τους σκληρούς και μακραίωνας αγώνας της Κρήτης προς απόκτησιν της Ελευθερίας της.

Το έργον τούτο, υψούμενον μάλιστα, κατά μοιραίαν ίσως σύμπτωσιν, εις εποχήν Εθνικής αναγεννήσεως και πατριωτικής αναδημιουργίας, θα αποβή ιερόν σύμβολον της ειλικρινούς συναδελφώσεως απάντων των Ελλήνων, διά να υπενθυμίξη εις μεν τας επερχόμενας γενεάς τας υπέρ Πατρίδος θυσίας διά τα ιδανικά της Ελευθερίας, εις ημάς δε τους συγχρόνους την Εθνικήν Ενότητα εις την οποίαν η Πατρίς μας εστήριξε πάντοτε την Μεγαλουργίαν της.

Εις το έργον τούτο δέον να συμβάλλουν όλοι οι Έλληνες και προ παντός πάντες οι Κρήτες. Προς τούτο δέον εις άπαντας τους Δήμους και τας Κοινότητας της Κρήτης, πρωτοβουλία των κ. Δημάρχων και Προέδρων Κοινοτήτων, και τη ευγενεί συμπράξει των Διδασκάλων και Εφημερίων, να διενεργηθή Παγκρήτιος έρανος προς ενίσχυσιν του έργου.

Ο αυτός έρανος δέον να διενεργηθή εις απάσας τας Δημοσίας υπηρεσίας, άπαντα τα εκπαιδευτήρια Μέσης και Δημοτικής Εκπαιδεύσεως της Νήσου, Στρατιωτικής Μονάδας και Μονάδας Χωροφυλακής, κατά τας ορισθησομένας λεπτομερίας παρ' ημών, των κ.κ. Νομαρχών, Επιθεωρητών των Σχολείων, Διοικητών Μεραρχίας και Συνταγμάτων, Ανωτέρας Διοικήσεως και Διοικήσεως Χωροφυλακής.

Τα σχετικά εμβάσματα θα αποστέλλωνται διά ταχ. επιταγής προς την Δ/σιν του Υπ/ματος Εθν. Τραπεζης Χανίων παρά τω οποίω ευρίσκεται και ο λ/σμός της καθ' ημάς Επιτροπείας. Μετά των εμβασμάτων δέον να απευθύνωνται απαραίτητως «προς την παρά τη Γεν. Διοικήσει Ερανικήν Επιτροπήν Αναγέρσεως Μνημείου Ελευθερίας» και σχετικά αναφοραί περί του συλλεγέντος ποσού. Καλούμεν πάντας τους Έλληνας να βοηθήσουν εις το Πατριωτικόν Έργον της Επιτροπείας»¹⁵.

Αλλά το οδυνηρό μαντάτο για την Ελλάδα, και περισσότερο για την Κρήτη, φθάνει και βυθίζει στα μαύρα το νησί. Ο μεγάλος Κρητικός, ο **Ελευθέριος Βενιζέλος** επιστρέφει στον τόπο που τον γέννησε – αλίμονο, νεκρός. Ανάμεσα στα ολοσέλιδα σχετικά δημοσιεύματα των ημερών, καταχωρείται και μια μικρή είδηση:

«Κατόπιν αποφάσεως των οικείων του, η ταφή του νεκρού θα γίνη σήμερον Κυριακήν και ώραν 10 1/2 π.μ. εις ανοιχθέντα προσωρινόν Τάφον, απέχοντα περί τα 50 μέτρα από του μέρους όπου θα στηθή το άγαλμα της Ελευθερίας, εις Προφήτην Ηλίαν Ακρωτηρίου. Αργότερον ο νεκρός θα εναποτεθή εις την κρύπτην του βάθρου, επί του οποίου θα στηθή το άγαλμα της Ελευθερίας. Μετά την ταφήν η κ. Έλενα Βενιζέλου θα αναχωρήση εκ Χανίων»¹⁶.

Αλλά η ερανική επιτροπή δεν μεριμνά μόνο για την εξεύρεση των απαιτουμένων ποσών για την ολοκλήρωση του έργου. Ενδιαφέρεται για τη διάσωση των δασωδών εκτάσεων του Ακρωτηρίου και ανησυχεί για τον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου. Αποστέλλει, λοιπόν, στον διοικητή της 5ης Μεραρχίας Κρήτης ένα μακροσκελές έγγραφο, σχετικά με την ανάγκη αναδάσωσης του ιστορικού τόπου, αλλά και την επικίνδυνη

15 Εφημ. «Έρευνα», φ. 729/16-2-1936.

16 Εφημ. «Έρευνα», φ. 756/29-3-1936.

[illegible]

Ι. ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ
ΓΛΥΠΤΗΣ
ΑΧΙΛΛΕΟΣ ΠΑΡΑΣΚΟΥ 1
ΑΘΗΝΑΙ

Αποδίδω δρχ 2000 --
 δύο δραχμὲς δύο χιλιάδες
 (ἀριθμὸς 2000 --) ἐξ ὧν ἡ ἐξουσία
 ὁ νόμος ἀποδίδωμι καὶ τὴν
 παρὰ τὴν κ. ἀρχὴν ἀποδο-
 ναίω ἐν τῇ τῆς ἐκ-
 τῆς ἐξουσίας τῶν ἐν-
 τὸν περὶ τὴν τῶν ἀρχ-
 μὲν τῶν ἐξουσίας τῶν
 ἐν ἀδελφότητι τῶν ἀρχ-
 ὁ ἀρχὴν
 / Κουλούρης

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ
ΑΡΧΕΙΟΥ

Φωτ. Αρχείο: Βαγγέλη Κατσανεβάκη

[illegible]

Ι. ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ
ΓΛΥΠΤΗΣ
ΑΧΙΛΛΕΟΣ ΠΑΡΑΣΚΟΥ 1
ΑΘΗΝΑΙ

Αποδίδω δρχ 2000 --
 Ένα δρχ με δύο χηλίδες
 (Αριθμ 2000 --) εφ' ουκ εστιν
 ο υποκαταστάτης καμίνος
 παρ' εμ' κ. Αρτέμ. Βαφιο-
 ποιζω έναντι της εν κ-
 αμίνης εφ' ουκ εστιν
 δον παρ' ουκ εστιν
 μετ' εμ' εφ' ουκ εστιν
 εν αμίνης εφ' ουκ εστιν
 ο Αρτέμ
 / Κουλούρης

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ
ΑΡΧΕΙΟΥ

Φωτ. Αρχείο: Βαγγέλη Κατσανεβάκη

κατάσταση που επικρατούσε στα δένδρα της περιοχής, με την εμφάνιση της κάμψης του πεύκου, που κυριολεκτικά απειλούσε να καταστρέψει ανεπανόρθωτα το πράσινο. Ύστερα από επικοινωνία με τη Δασική Υπηρεσία, η τελευταία είχε διαθέσει τα εργαλεία για την καταπολέμηση της κάμψης, ενώ η επιτροπή είχε αναλάβει τα έξοδα αγοράς του αναγκαιούντος ακάθαρτου πετρελαίου και τη δαπάνη των ημερομισθίων των εργατών, για την καύση των εντόμων της περιοχής του Προφήτη Ηλία. Έπρεπε, όμως, να γίνει καθάρισμα και στην περιοχή του Αγίου Μαθαίου και της Μόντε Βάρδιας· γι' αυτό και η επιτροπή απευθυνόταν στον διοικητή, ζητώντας να διαθέσει άνδρες της Μεραρχίας για το σκοπό αυτό, με την επισήμανση ότι η επιτροπή θα διέθετε και πάλι το ακάθαρμο πετρέλαιο, η Δασική Υπηρεσία και η Γεωργική Περιφέρεια Κρήτης τα εργαλεία, ενώ η εργασία θα γινόταν με την εποπτεία γεωργικού υπαλλήλου¹⁷.

Τον Ιούλιο του 1936, η κατασκευή των τμημάτων του αγάλματος είχε πια τελειώσει και επρόκειτο να μεταφερθούν στα Χανιά. Αλλά οι οικονομικές δυσκολίες αναγκάζουν την ερανική επιτροπή να εκδώσει την παρακάτω ανακοίνωση:

«ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΝΕΓΕΡΣΙΝ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Το Αγαλμα της Ελευθερίας, όπερ πρόκειται να στηθή εις την ιστορικήν θέσιν του Ακρωτηρίου διά να συμβολίξη τους μακραίωνας αγώνας της Κρήτης, περατωθέν μεταφέρεται εντός του μηνός διά του επί τω σχολώ τούτω ναυλωθέντος βενζινοπλοίου.

17 Εφημ. «Έρευνα», φ. 754/25-3-1936.

[illegible]

Διά να δυνηθή η Επιτροπεία να αντεπεξέλθῃ εἰς τὰς σοβαρὰς δαπάνας τῆς μεταφορᾶς καὶ τοποθετήσεως, ἔχει ἀνάγκη μικρὰς εἰσέτι ἐνισχύσεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον ἀπεφάσισε ὅπως, τὴν προσεχὴ Δευτέραν 20 Ιουλίου, περιορχομένη τὴν πόλιν, ζητήσῃ τὸν ὀβολὸν τῶν πολιτῶν ἵνα δυνηθῇ καὶ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον ὅπερ ἀνέλαβεν. Ἡ Επιτροπεία καλεῖ τοὺς συμπολίτας νὰ συνεισφέρωσιν ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου τὸν ὀβολὸν τῶν¹⁸.

Ἡ Ἑρανικὴ Επιτροπεία Ἀνεγέρσεως Μνημείου Ἐλευθερίας ἐν Ἀκρωτηρίῳ¹⁹.

Καὶ πράγματι, στὶς 9 Αυγούστου 1936, φθάνει στὸ λιμάνι τὸ βενζινόπλοιο «Θεόδωρος», με τὸ ὁποῖο μετεφέρεται ἀπὸ τὴν Αθήνα τὸ ἀγάλμα τῆς Ἐλευθερίας. Μεταφέρθησαν 75 κομμάτια, βάρους ἀπὸ 30 ὀκάδες μέχρι 4 τόνους τὸ καθένα. Ἡ μεταφορὰ τῶν διαφόρων κομματιῶν στὸν Προφήτη Ἡλία θὰ ἀρχίζε τὴν ἐπόμενη μέρα καὶ ἡ συναρμολόγησή τους θὰ γινόταν προσεχῶς, μόλις ἐρχόταν, γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, ὁ γλύπτης Θωμόπουλος²⁰. Τὸ τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ Αυγούστου εἶχε τελειώσει ἡ μεταφορὰ τῶν κομματιῶν καὶ ὁ Θωμόπουλος θὰ ἀρχίζε τὴν τοποθέτηση τοῦ ἀγάλματος²¹. Ὁ δήμος Χανίων ἀποφασίζει νὰ ἐπιβαρυνθεῖ τὸν δημοτικὸ φόρο τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευθερίας, κύριο καὶ πρόσθετο, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξέπιπτε ἀπὸ τὸ μίσθωμα τοῦ ἐνοικιαστή τοῦ φόρου²². Ἐπεξηγηματικὰ, θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη (1937-1938), εἶχαν καθιερωθεῖ τὰ λεγόμενα «διαπύλια τέλη», φορολογία, δηλαδὴ, ὑπὲρ τῶν πόλεων ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων σ' αὐτὲς αγαθῶν, ἀνάλογα με τὴν ἀξία τους. Οἱ ἀρμόδιοι φοροεισπράκτορες σταματοῦσαν στὶς εἰσόδους τῶν πόλεων²³ τὰ αυτοκίνητα, ἢ τὰ ζῶα με τοὺς ἀγωγιάτες, ἐξέταζαν τι ἔμπαινε στὴν πόλιν, υπολόγιζαν τὴν ἀξία τοῦ καὶ εἰσέπρατταν κάποιον ποσοστὸ. Ἡ φορολογία νοικιαζόταν, γιὰ ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα, σὲ ὀρισμένους ἐπιχειρηματίες. Ὁ τότε ἐνοικιαστής τοῦ φόρου τῶν Χανίων, **Μανούσος Μανούσας**, ζήτησε γιὰ τὴν εἰσαγωγή τοῦ ἀγάλματος 90.000 δρχ. Ὁ δήμος Χανίων, ἐκτιμώντας τὸ σκοπὸ καὶ τὴ σημασία τοῦ ἔργου, προσπάθησε νὰ βρεῖ λύση. Τὸ ἀγαλμα προοριζόταν νὰ στηθεῖ στὰ «Φρούδια» τοῦ Προφήτη Ἡλία, περιοχὴ, ὅμως, ποὺ τότε υπαγόταν στὴν κοινότητα Κουνουπιδιανῶν²⁴. Ἐπειδὴ δὲ στὶς κοινότητες δὲν καταβάλλονταν «διαπύλια τέλη», ὁ δήμος Χανίων καὶ ἡ Επιτροπὴ δὲν κατέβαλαν τὶς 90.000 δρχ. στὸν ἐνοικιαστή τοῦ φόρου. Ὁ δήμος Χανίων με τὴ 217/7-9-36 ἀπόφασή τοῦ «*απαλλάσσει τὸν δημοτικὸν φόρον τὸ μέλλον νὰ στηθεῖ ἐν Ἀκρωτηρίῳ Ἀγαλμα τῆς Ἐλευθερίας*». Καὶ με τὸ ἀριθμ. 55/28-2-37 ἐγγράφῳ τοῦ «*παραπέμπει ἐγγραφον τῆς Γεν. Διοικήσεως περὶ χορηγίας πιστώσεως δρχ. 50.000, διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Ἀγάλματος τῆς Ἐλευθερίας εἰς τὴν Δημοτικὴν Επιτροπὴν με τὴν σύστασιν ὅπως ἀναγράψῃ τούτο ἐν τῷ προϋπολογισμῷ χρήσεως 1937 - 38*». Τέλος, με τὴν ἀριθμ. 205/10-8-1937 ἀπόφασή τοῦ «*χορηγεί τὸ ποσὸν τῶν 20.000 δρχ. ὑπὲρ τῆς Επιτροπῆς Ἀγάλματος τῆς Ἐλευθερίας*»²⁵.

Ἐνα χρόνον περὶπου ἀργότερα, τὸν Ιούνιο τοῦ 1937, εἶχαν ἔλθει με τὸ ιστιοφόρο τοῦ πλοιοκτῆτη Ἀνδρούλακα καὶ τὰ υπόλοιπα κομμάτια τοῦ ἀγάλματος καὶ, μετὰ τὴν τοπο-

18 Θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι οἱ ἔρανοι εἶχαν πολὺ πενιχρὰ ἀποτελέσματα.

19 Εφημ. «Ἑρευνα», φ. 819/17-7-1936.

20 Εφημ. «Ἑσπερ. Ταχυδρόμος», φ. 5464/9-8-1936.

21 Εφημ. «Ἑρευνα», φ. 835/20-8-1936.

22 Εφημ. «Βῆμα τοῦ Λαοῦ», φ. 362/9-9-1936.

23 Ἡ περιοχὴ τῶν Χανίων στὴ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Ἀποκορώνου (λεωφ. Σοῦδας) καὶ Νεάρχου, στὸ ἀγαλμα τοῦ «Ἀγριμοῦ», λέγεται ἀκόμη «Φόρος» ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῆς εἰσπράξεως τῆς φορολογίας αὐτῆς.

24 Ἀργότερα ἐνσωματώθηκε στὸ δήμο Χανίων.

25 Πρακτικὰ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Χανίων 1936, 1937, 1938.

θέτησή τους, θα οριζόταν η ημέρα της τέλεσης των αποκαλυπτηρίων²⁶. Σύμφωνα με δημοσίευμα, μερικούς μήνες αργότερα, τον Ιανουάριο του 1938, τα κομμάτια του αγάλματος ήταν τελικά ενενήντα και ζύγιζαν συνολικά περίπου εκατό τόνους²⁷.

Αλλά οι εργασίες δεν τελειώνουν. Τα συνεργεία εργάζονται, βέβαια, κανονικά και υπολογιζόταν ότι θα τελείωναν μέσα στο μήνα, αλλά η οικονομική στενότητα εξακολουθεί και η Εραρική Επιτροπή απευθύνει και πάλι εγκύκλιο προς τα σωματεία, τους συλλόγους και τα νομικά πρόσωπα της Κρήτης, για την οικονομική συμβολή τους²⁸.

Στις 17 Ιουλίου 1937 τελειώνουν οι εργασίες της συναρμολόγησης και τοποθέτησης του αγάλματος στον Προφήτη Ηλία, που είχε ύψος συνολικά 17 μ. Όπως αναφέρει ο Ι. Ηλιάκης²⁹, η συμφωνία με τον Θωμόπουλο προέβλεπε ύψος 8 μ. για το σώμα του αγάλματος, που όμως έγινε 10,60 μ., ενώ το βάθρο είχε ύψος 14 ή 15 μ. Θα ήταν βέβαια ευχάριστο να ήταν το γλυπτό 50 μ., αλλά τέτοιο μέγεθος θα απαιτούσε δαπάνη 50 εκατομμυρίων και χρόνο κατασκευής περίπου 30 χρόνια – κάτι που ήταν, βέβαια, εκτός πραγματικότητας για την εποχή.

Κατά τις εργασίες της τοποθέτησης, ο Θωμόπουλος με τη γυναίκα του διέμενε στον Προφήτη Ηλία, στο σπίτι της οικογενείας **Κουτσάκη**, ενώ το «στρατηγείο» του το είχε στήσει κάτω από μια ελιά, απ' όπου και παρακολουθούσε τις εργασίες. Αμέσως μετά τη συναρμολόγηση και τοποθέτηση, θα άρχιζε η επεξεργασία της εξωτερικής εμφάνισης του αγάλματος, προβλεπόταν μάλιστα ότι το πολύ εντός του μηνός θα ήταν καθ' όλα έτοιμο, για να εορτασθούν τα αποκαλυπτήριά του³⁰. Σε μεγάλη από πώρινο λίθο οβίδα που σκάζει, τοποθετημένη σε κλιμακωτό βάθρο και υπόβαθρο, στεκόταν πια το άγαλμα της Ελευθερίας, θυμίζοντας τεράστιο Κούρο, στραμμένο προς δυσμάς, «αριστερά των εισπλέοντι τον κόλπον των Χανίων», απενίζοντας την πόλη. Στη βάση υπήρχε κρύπτη, για να τοποθετηθούν οστά των αγωνιστών του Ακρωτηρίου.

Αλλά, βέβαια, σε ένα τέτοιο μνημειώδες έργο, έπρεπε να οδηγεί και ένας ανάλογος δρόμος. Και σ' αυτό συνέβαλαν αποφασιστικά με ζήλο και προσωπική εργασία οι κάτοικοι της Χαλέπας, παρά το γεγονός ότι αργότερα ο δρόμος που κατασκεύασαν θεωρήθηκε χαραγμένος λανθασμένα. Χαρακτηριστικό είναι το σχετικό δημοσίευμα:

«ΟΔΟΣ ΧΑΛΕΠΑΣ – ΑΓΑΛΜΑΤΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Με την θέλησι, την επιμονή και την δραστηριότητα που τους διακρίνει – όπλα με τα οποία πολλά κανείς κατορθώνει και υπερπηδά όλα τα εμπόδια – οι Χαλεπιανοί της συνοικίας Φακωθιανών έδωσαν προχθές ένα ακόμα υπέροχο παράδειγμα του ζήλου και της αποφασιστικότητός των, εις το ζήτημα της κατασκευής της νέας οδού Χαλέπας – Ακρωτηρίου, αποσπώντας τα συγκαρητήρια και αυτού του Γενικού Διοικητού Κρήτης κ. **Μ. Σφακιανάκη** ο οποίος και υπεσχέθη την συνδρομήν και υποστήριξίν του εις το έργο των. Ενωμένοι όλοι απεφάσισαν να ενισχύσουν, καθένας κατά δύναμιν, το έργο. Και οι μεν εργάται προσέφεραν τα ημερομίσθιά των, οι δε άλλοι έμποροι και λοιποί ένα σεβαστόν ποσόν.

Ένας από τους παλαιότερους κατοίκους των Φακωθιανών, ο κ. **Ματθαίος**

26 Εφημ. «Κρητ. Ενότης», φ. 1418/1-6-1937.

27 Εφημ. «Κρητικός Κόσμος», φ. 12/24-1-1938.

28 Εφημ. «Έρευνα», φ. 980/25-6-1937.

29 Εφημ. «Κρητικός Κόσμος», φ. 7/20-12-1937.

30 Εφημ. «Έρευνα», φ. 994/18-7-1937.

Σεληνιωτάκης, άξιος των θερμότερων συγχαρητηρίων, ο οποίος και τόσο συνετέλεσεν εις την ανοικοδόμησιν της θαυμασίας εκκλησίας της Ευαγγελιστρίας μετά τον κ. Ιδομ. Πλανά και επιτροπής αποτελουμένης εκ των κ.κ. Εμμ. Τσισκάκη προέδρου, Αντ. Νίκα γραμματέως, Κ. Γιανουλάκη ταμείου και των Δημ. Ανδριανάκη, Γεώργ. Λούρου, Γεργ. Μαλινάκη, Παν. Λούβαρη, Γεώργ. Κουράκη, Εμμ. Σουβλάκη, Εμμ. Μπαρνιά και Γεωργ. Μπλαζουδάκη, ανέλαβαν την πρωτοβουλία. Όλοι τους είναι άξιοι παντός επαίνου.

Ήδη η νέα οδός εχαράχθη, και την Κυριακήν 22αν τρέχοντος, παρισταμένου του Δημάρχου Χανίων, κ. Σκουλά, μετά του υιού και αδελφού του, πλήθους κόσμου, ως και της νεοσυσταθείσης ομάδος Προσκόπων Χαλέπας, τηρούσης την τάξιν, και χοροστατούντων των εφημερίων Εμμ. Τσούχλαση και Αντ. Σιδερέ, ετελέσθη αγιασμός διά τα εγκαίνια και η εργασία άρχισε. Μετά το τέλος του αγιασμού, επιτροπή αποτελουμένη από ευγενικές κυρίες και νεαρές δίδες των Φακωθιανών, προσέφερεν εις τους παρισταμένους άνθη και αναψυκτικά, ευχηθείσα την επιτυχίαν του έργου.

Η οδός αυτή, άγουσα εις το Μνημείον της Ελευθερίας, θ' αποτελέση διά τα Χανιά μία νέα εθνική οδό, η οποία θα είναι καύχημα για τους συντελέσαντας εις την κατασκευήν της φιλοπροόδους κατοίκους ολοκλήρου της συνοικίας Φακωθιανών. Εκφράζω και την γνώμην όπως η νέα αυτή οδός, η θαυμασία και από απόψεως τοποθεσίας - άγουσα εις τα δύο προαναφερθέντα ηρωικά μνημεία-ονομαστή: Οδός Ελευθερίας»³¹.

Μετά την περάτωση και των υπολοίπων συμπληρωματικών εργασιών, θα γινόνταν τα αποκαλυπτήρια του αγάλματος της Ελευθερίας. Την επιτροπή ανεγέρσεως του μνημείου μάλιστα απασχολούσε το θέμα της τοποθέτησης της κεραίας του αλεξικέραυνου. Αλλά ήταν γραφτό ο καλλιτέχνης Θωμάς Θωμόπουλος, μετά το τελευταίο αυτό έργο του, με το οποίο είχε συνδέσει το όνομά του με την Κρήτη, να πεθάνει στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1937³². Η είδηση καταχωρείται με θλίψη και στον τοπικό Τύπο³³, όπου δίδεται και σύντομο βιογραφικό του σημείωμα:

«ΘΩΜΑΣ ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ

Το απόγευμα της παρελθούσης Πέμπτης απέθανεν εις το Νοσοκομείον του Ερυθρού Σταυρού Αθηνών και εκηδεύθη την πρωΐαν της Παρασκευής εκ του Ναού Αγίου Γεωργίου Καρύτση ο γλύπτης και καθηγητής του Σχολείου Καλών Τεχνών Θωμάς Θωμόπουλος.

Κύπριος την καταγωγήν, γεννηθείς εις την Σμύρνην το 1873 εσπούδασεν εν Αθήναις και Μονάχω συμπληρώσας την καλλιτεχνικήν του μόρφωσιν εις την Ρώμην, την Νεάπολιν και την Φλωρεντίαν. Μεταξύ των έργων του περιλαμβάνονται ο ανδριάς του Χαριλάου Τρικούπη, προ της παλαιάς Βουλής, το άγαλμα της Ελευθερίας του Ακρωτηρίου Χανίων Κρήτης (ύψ. 17 μ.), αι προτομαί του Παύλου Μελά εν Καστοριά, του Μητροπολίτου Αιμιλιανού εις Γρεβενά, του Σολωμού, του Παπαδιαμάντη, του Κρουστάλλη κ.ά.

Καλλιτέχνης ρωμαλέας εμπνεύσεως εναπέθετε την σφραγίδα της ιδιοφυΐας του εις τα δημιουργήματά του, τα οποία φέρουν έκδηλον τον Ελληνικόν χαρακτήρα. Ο θάνατός του αποτελεί αισθητήν απώλειαν δια την Ελληνικήν Τέχνην».

Η αγωνία για την αποπεράτωση του μνημείου κορυφώνεται, αλλά οι ελπίδες αναπτέρονται όταν ο υπουργός Παιδείας Κων/νος Γεωργακόπουλος αποστέλλει στην

31 Εφημ. «Βήμα του Λαού», φ. 516/25-8-1937.

32 Εφημ. «Έρευνα», φ. 1013/5-9-1937.

33 Εφημ. «Έσπερ. Ταχυδρόμος», φ. 5646/6-9-1937.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εν Αθήναις τῇ 22 Μαΐου 1980

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Δ/σις Διοικήσεως

Αριθ. πρωτ. 27052

18/5/80

Πρὸς

τὸν Καθηγητὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβείου
Πολυτεχνείου γλύπτην κ. Θωρόπουλον.-

Ἐχομεν τὴν τιμὴν νὰ κοινοποιήσωμεν ὑμῖν κατωτέρω τὸ
ὑπ' ἀριθ. 10766 ἐ.ξ. τηλεγράφημα τοῦ κ. Γεν. Διοικητοῦ Κρή-

τοῦ Διευθυντῆς

Ν. Διανόπουλος

ΔΗΡΙΔΕΣ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ
ΣΤΙΣ 10/11/80 ΑΥΘΗΜΕΡΟΝ
Ο ΓΕΝ. ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ

Παρακαλοῦμεν εἰδοποιηθῇ ἐκ μέρους ἡμῶν Θωρόπουλος
ἀποστείλῃ λεπτομερές σχέδιον ὑποβάθρου ἀγάλματος ἐλευθερί-
ας, ἵνα κατασκευάσωμεν τοῦτο πρὸς κατάθεσιν θεμελίου λίθου
15 Ἰουνίου ἡμέραν ἐνάρξεως ἑορτῶν ἑκατονταετηρίδος Κρήτης

Ὑπουργός Γεν. Διοικητῆς Κρήτης

Κατεχάκης

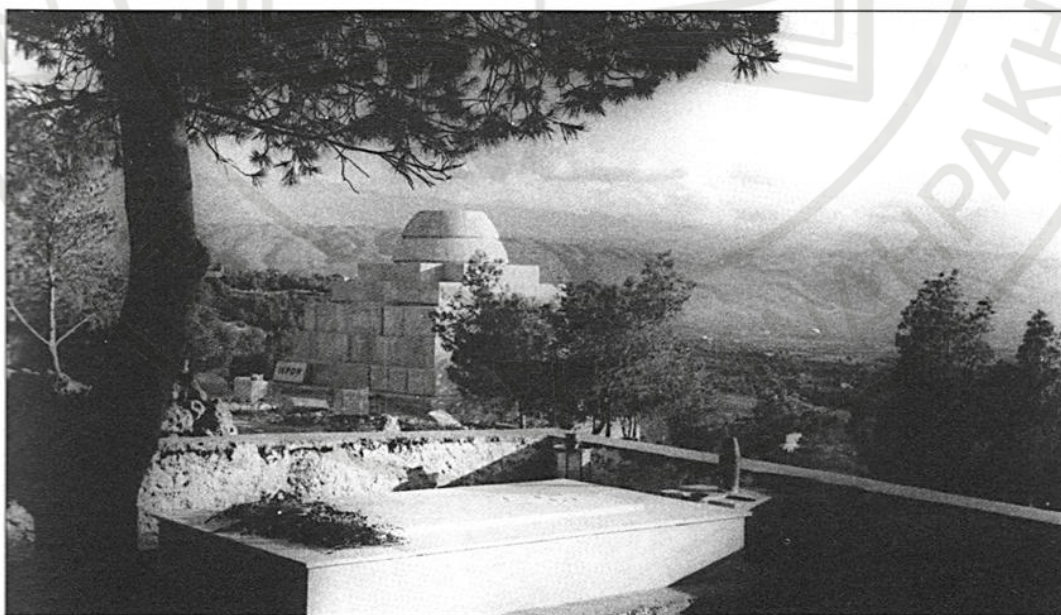
επιτροπή του μνημείου 100.000 δραχ.³⁴ Η επιτροπή του αγάλματος βρίσκει θερμό συμπαραστάτη της τον τοπικό Τύπο³⁵, που με συγκινητικά δημοσιεύματα παροτρύνει τους πολίτες να βοηθήσουν οικονομικά, ώστε κάποια στιγμή να το δουν να υψώνεται αγέρωχο και τεράστιο, γνήσιο σύμβολο αγώνων και Ελευθερίας:

«ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Εις προγενέστερον φύλλον μας εγράφομεν ότι είναι καθήκον όλων των Κρητών να συμβάλωμεν εις την ταχύτεραν αποπεράτωσιν του Αγάλματος της Ελευθερίας, το οποίον εστήθη εις Προφήτ' Ηλία Ακρωτηρίου, εις το μέρος εκείνο ένθα εξετυλίχθη η τελευταία και αποφασιστική σκηνή του πολυπράκτου και αιματηροτάτου Κρητικού Δράματος, ήτις απέδωσεν εις την αιματοβαφή νήσον μας την περιπόθητον ελευθερίαν. Οι πρόγονοί μας προσέφερον το αίμα των κατά καιρούς κατά την μακραίωνα δουλείαν, σταγόνα προς σταγόνα και εσχημάτισαν τον εθνικόν Ιορδάνην, εις ον εβαπτίζοντο οι μεταγενόμενοι και διετήρουν άσβεστον τον πόθον της ελευθερίας και της Εθνικής αποκαταστάσεως. Ημείς απόγονοι τούτων, απολαμβάνοντες τα αγαθά της ελευθέρας ζωής, δι' ην εκείνοι εθυσίασθησαν, καθήκον έχομεν να συντρεξώμεν και ηρωϊκής ιστορίας διά του στηνομένου αγάλματος της Ελευθερίας προσκομίζοντες λίθον με λίθον όλοι τον ελάχιστον φόρον τιμής προς τους ενδόξους προπάτορας. Η Κυβέρνησις έπραξε το καθήκον της διαθέσασα ένα ποσόν διά την αποπεράτωσιν του μνημείου, αλλά και οι δυνάμενοι Κρήτες πρέπει να συνεισφέρουν διά την ταχύτεραν τελείωσιν του μνημείου εκείνου, το οποίον θα διακηρύττη εις τους αιώνας τα κλέη και τους αφθάστους ηρωϊσμούς των προγόνων μας υπέρ του υπερτάτου ανθρωπίνου αγαθού, της Ελευθερίας».

³⁴ Εφημ. «Έρευνα», φ. 1016/15-9-1937

³⁵ Εφημ. «Βήμα του Λαού», φ. 529/17-9-1937.

Φωτ. Αρχείο Φιλολογικού Συλλόγου «Ο Χρυσόστομος»

Αλλά μετά το θάνατο του Θωμόπουλου, το έργο μένει ημιτελές και γι' αυτό το υπουργείο Παιδείας συγκροτεί επιτροπή, για την περαιτέρω μελέτη και αποπεράτωση του μνημείου. Τα μέλη της επιτροπής, κορυφαίοι στο είδος τους και καταξιωμένοι καλλιτέχνες, είναι: ο διευθυντής Καλών Τεχνών του υπουργείου Παιδείας **Παντελής Πρεβελάκης**, ο αντιπρόσωπος της Ενώσεως Σωματείων Εικαστικών Τεχνών, γλύπτης **Μιχ. Τόμπρος** και ο νομικός σύμβουλος της οικογενείας του Θωμόπουλου, **Αγγελος Προκοπίου**. Οι προσωπικότητες αυτές δεν χρειάζονται βέβαια συστάσεις, για τον Προκοπίου, όμως, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ήταν και τεχνοκριτικός. Είχε γεννηθεί το 1909 στην Αλεξάνδρεια και είχε σπουδάσει νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αλλά και στη Σχολή Καλών Τεχνών και στη Φιλοσοφική Σχολή των Παρισίων. Καθηγητής της Γεν. Ιστορίας της Τέχνης στην Ανωτάτη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Ε.Μ.Π. (1939 - 1941, αλλά και από το 1955 και μετά), είχε αξιόλογο συγγραφικό έργο, ενώ από το 1962 και εξής εξέδιδε το καλλιτεχνικό περιοδικό «*Νέες Μορφές*»³⁶.

Η επιτροπή αυτή φθάνει στα Χανιά, μελετά επί τόπου το εκτελεσθέν, μέχρι τότε, έργο και τις συνθήκες της εκτελούμενης εργασίας, καταρτίζει λεπτομερές πρόγραμμα για την αποπεράτωση του αγάλματος, το οποίο και αναπτύσσει στην αρμόδια ερανική επιτροπή, που συγκλήθηκε υπό την προεδρία του αναπληρωτή Γεν. Διοικητή Κρήτης **Π. Ιππολύτου**. Το πρόγραμμα προέβλεπε την ολοκλήρωση του αγάλματος σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο και με τρόπο που εγγυάτο την ακεραιότητα της έμπνευσης του καλλιτέχνη Θωμά Θωμόπουλου³⁷.

Το γεγονός της άφιξης της αθηναϊκής επιτροπής δεν περνά βέβαια απαρατήρητο:

«ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

*Παρεπιδημεί εις Χανιά ο διευθυντής Καλών Τεχνών κ. Πρεβελάκης, διακεκριμένος ανώτερος υπάλληλος του Κράτους, μετά ομάδος ειδικών, προκειμένου να εξετάση το ημιτελές άγαλμα της Ελευθερίας, το οποίον είχαν αναλάβει ο εκλιπών εσχάτως γλύπτης, αείμνηστος Θ. Θωμόπουλος. Το υπουργείον της Παιδείας διέθεσεν ήδη διά την αποπεράτωση του αγάλματος εκατόν χιλιάδας δραχμών»*³⁸.

Καθώς φαίνεται, ο τελικός προϋπολογισμός ήταν αρκετά υψηλός, αφού, εκτός από τα ήδη διατεθέντα ποσά, χρειαζόταν τουλάχιστον άλλες 500.000 δρχ., για να τελειώσει το έργο³⁹, το μνημειώδες και μοναδικό για τα ελληνικά δεδομένα της εποχής. Ο Άγγελος Προκοπίου, νομικός σύμβουλος - όπως προαναφέρθηκε - της οικογένειας του Θωμόπουλου και μέλος της επιτροπής του υπουργείου Παιδείας, σε ένα σύντομο δημοσίευσμά του⁴⁰ δίνει ανάγλυφα και παραστατικά το πάθος του καλλιτέχνη, το όραμά του, την ελπίδα του, όταν το σμίλευε και έπλαθε μαζί του και την ψυχή του:

«Η "ΛΕΥΤΕΡΙΑ" Τ' ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ Ο ΘΩΜΑΣ ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ

Πέντε χρόνια πάλευε ο Θωμάς Θωμόπουλος να υποτάξη τις πέτρινες ύλες στην ιδέα του. Δεν ζητούσε μόνο να δώση στο μνημείο της Κρήτης το σύμβολο της "Λευτεριάς", που τινάζεται μέσα από το βλήμα αλύγιστο με το κοντάρι και την ασπίδα, με μιαν ανάταση

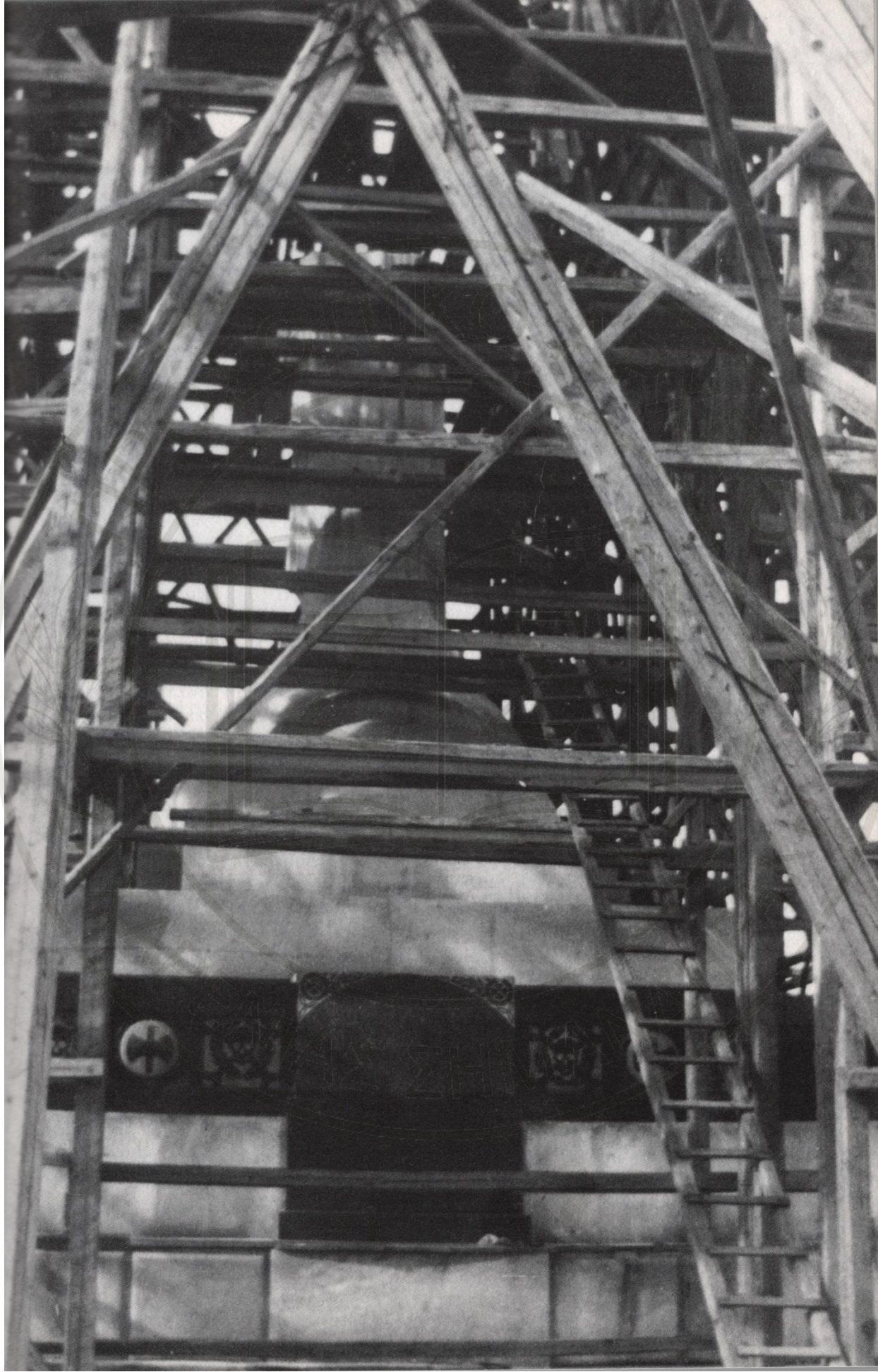
36 Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, τ. 10ος.

37 Εφημ. «Βήμα του Λαού», φ. 543/12-10-1937.

38 Εφημ. «Κρητική Ενώτης», φ. 1428/23-10-1937.

39 Εφημ. «Κρητική Ενώτης», φ. 1429/8-11-1937.

40 Εφημ. «Εσπερινός Ταχυδρόμος», φ. 5681/22-11-1937.

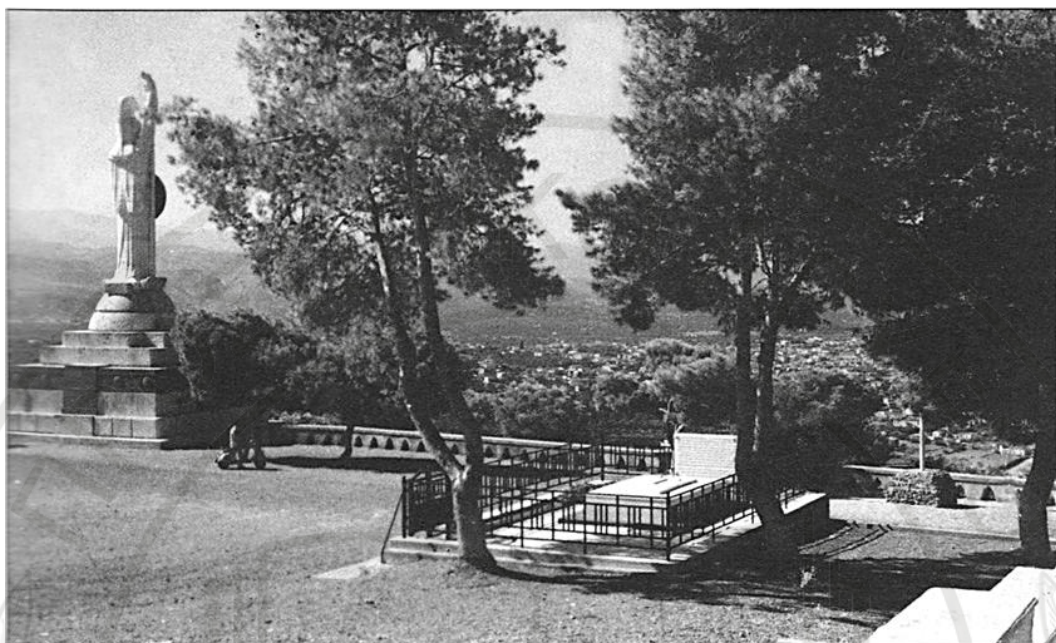
ανίκητη και ακατάβλητη στη βία, μα μοχλούσε να οργανώσει όλο εκείνο το φυσικό τοπίο σ' ένα σύνολο αισθητικό, εξυπηρετικό της σύλληψής του. Το μάτι του σαΐτενε τον ορίζοντα, το μυαλό λογάριζε τις σχέσεις των όγκων, η φαντασία έπλεκε το μνημείο σαν ένα κόμπο που θάσφιγγε εντός του τις γύρω γραμμές. Η "Λευτεριά" θα πρόβαλλε σαν ανάγκη από το ιστορικό περιστατικό του '97 και από τον φυσικό της περίγυρο. Το έργο στήθηκε, η Ιδέα έγινε πράγμα κι ο καλλιτέχνης έπεσε, πριν ακόμα σβύσει στο διάστημα ο αντίλαλος της τελευταίας σφυριάς του. Ο Θωμόπουλος βρίσκεται ολόκληρος σ' αυτό το μνημείο. Αυτός ο πόνος του να νικήση με το έργο του το ύπαιθρο, να το υψώσει αδρότατο στον ορίζοντα, ήταν από τους πιο επίπονους της ζωής του. Ποτέ δεν δούλευε με προοπτική το ατελιέ του. Η φαντασία του έπλαθε κόσμους ανοιχτούς και πλήθη να προσκυνούν τα έργα που θάσπηνε. "Αυτό το έργο – σούλεγε – προορίζεται για μια μεγάλη πλατεία της Ειρήνης, που θα προσέρχονται οι λαοί για να διδάσκονται την αγάπη της (Πόλεμος). Αυτό θα στηθή σε μια νέα πολιτεία που θα χτίσουν οι πρόσφυγες, για να θυμούνται το δράμα της Μικρασίας (Σίβυλλα). Αυτό το μνημείο που συμβολίζει την "Ελευθερία" έχει το ρυθμό της Ελληνικής τέχνης δύο χιλιάδων χρόνων πίσω. Έκανε αυτό το βήμα για να προωθήση την ανθρωπότητα από την κοιτίδα του Αιγαίου πολιτισμού δυο χιλιάδες χρόνια μπροστά. Θα το βλέπουν οι ταξιδιώτες από πολλά μίλλια μακριά και θα προσκυνάνε". Έτσι ένοιωθε ο ποιητής και καλλιτέχνης την αποστολή του. Με μια καθολικότητα που σε ξάφνιαζε για την τόλμη της στη σύλληψη και στην εκτέλεση. Όταν σου μιλούσε δεν τούφταναν τα χέρια. Βαστούσε συνεχώς ένα μπαστούνι για να διαγράφει μεγαλύτερα σχήματα στον ορίζοντα. Θύμιζε μαέστρο που διηύθυνε ορχήστρα σκορπισμένη στο διάστημα. Απ' αυτήν την πλατειά διάθεση που έσπαζε το ατελιέ, για ν' αναπνεύσει μοναχά στον ελεύθερο αέρα, πήγαζε και η καινοτομία του στη νέα Ελληνική γλυπτική με το χρωμάτισμα του μαρμάρου. Είχε καταλήξει στο ίδιο συμπέρασμα με τους Έλληνες γλύπτες της αρχαϊκής και κλασσικής εποχής, να εξυπηρετούν την όραση με το χρώμα του γλυπτού στο ύπαιθρο.

Η τεχνική αυτή ροπή δεν είχε μόνο τη δικαιολογία της στην κληρονομιά της Αιγυπτιακής και Κρητομινωϊκής τέχνης, μα και σε τοπικούς Ελλαδικούς όρους, όπως στο εκτυφλωτικό φως που σκοτώνει το λευκό μάρμαρο και το μάτι που το αντικρύζει. Στην εποχή βέβαια της γλυπτικής του σαλονιού η αντίληψη τούτη στάθηκε παράδοξη. Ο καλλιτέχνης δεν άκουσε παρά τις πικρόχολες κριτικές και στο τελευταίο του έργο έδωσε την εφαρμογή της χρωματιστής του ιδιοτεχνίας. Το άγαλμα της "Λευτεριάς" στο Ακρωτήριο, με τα χρυσά, κόκκινα, χαλκά και υπόλευκα χρώματα, θα χτυπιέται με το φως το μεσημβρινό δίχως να χάνεται και ν' αδικιέται. Αντίθετα, θα επιβάλλεται στην συνείδηση σαν τεχνικός άθλος, σαν καλλιτεχνικό αίσθημα, σαν φιλοσοφικός στοχασμός.

Αθήνα

ΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ»

Με εξαιρετικό ενδιαφέρον ο λαός της Κρήτης παρακολουθεί τη κατασκευή του μνημείου, που επρόκειτο να συμβολίζει τους αγώνες για την ανεξαρτησία του, και του οποίου η αξία εκτιμάτο πλέον στα 30 εκατομμύρια δρχ. Πολλοί είναι αυτοί που διαφωνούν με τη μορφή του έργου και την καλλιτεχνική αξία του και ακούγονται, αρκετά συχνά, φωνές διαμαρτυρίας και πολλά και ποικίλα σχόλια, για την έκφραση και το αισθητικό αποτέλεσμα που αυτό παρουσίαζε. Ακόμη και ο δήμαρχος Ηρακλείου Μηνάς Γεωργιάδης είχε εκφράσει δημόσια τη γνώμη ότι το άγαλμα

Ακρωτήρι 1956

Φωτ. Αρχείο: Ηλία Σταματάκη

δεν άξιζε ως καλλιτέχνημα⁴¹, έφθανε μάλιστα στο σημείο να προτείνει να μην πραγματοποιηθεί τελετή αποκαλυπτηρίων, αφού το άγαλμα ίσως ήθελε να παραστήσει όχι την Ελευθερία, αλλά τη δουλεία⁴². Δημοσιεύονται πλείστα κείμενα, από ειδικούς και μη, ως προς το ίδιο το γλυπτό, το χώρο που στήθηκε και τη θέση του σ' αυτό, τα συναισθήματα που προκαλούσε, ακόμη και γνώμες για το πώς αυτό θα έπρεπε να ήταν κ.λπ. Σε δημοσίευμα σχετικό με την αισθητική του αγάλματος, ο **Κ. Α. Κωνσταντινίδης** σημειώνει: «... Είναι προφανές ότι το άγαλμα τούτο κατεσκεύασεν ο μακαρίτης Θωμόπουλος στηριζόμενος εις τους ελευθέρους κανόνες της Ξοανικής λεγομένης Τέχνης, της οποίας ο ρυθμός διακρίνεται ιδιαίτερα από το υπερφυσικόν και την παραστατικήν αδρότητα. Εις την εκλογήν του αυτήν είχε απολύτως δίκαιον ο καλλιτέχνης, διότι ένα άγαλμα που παριστά την ιδέα της Ελευθερίας της Κρήτης, Ελευθερία η οποία ξεπετάχθηκε από τας φλόγας και τα αίματα θυσιών τόσων αιώνων, δεν ήτο δυνατόν να νοηθή παρά υπερφυσικόν εις την παράστασιν και άγριον εις την έκφρασιν»⁴³!

Συνεχίζουν να διατυπώνονται αντιρρήσεις, αφού, καθώς φαίνεται, ο τεράστιος όγκος του και οι αδρές γραμμές του, που θύμιζαν αρχαϊκό Κούρο σε μεγέθυνση, και η ξοανική τεχνοτροπία του Θωμόπουλου, δεν ικανοποιούσε το καλλιτεχνικό αίσθημα όσων το έβλεπαν. Διέφευγε από τους ανθρώπους αυτούς ότι το άγαλμα είχε κατασκευασθεί, όχι για να το βλέπουν οι θεατές που θα προσκυνούσαν τον Προφήτ' Ηλία, αλλά εκείνοι που θα κατέπλεαν στο λιμάνι των Χανίων με τα πλοία της γραμμής. Γι' αυτό και το πρόσωπο ήταν στραμμένο δυτικά. Γι' αυτό και το ύψος και ο όγκος του. Με τον θάνατο του Θωμόπουλου, και την ανησυχία για την πορεία της αποπεράτωσης του έργου, οι

41 Εφημ. «Κρητικός Κόσμος», φ. 6/13-12-1937.

42 Εφημ. «Κρητικός Κόσμος», φ. 7/20-12-1937.

43 Εφημ. «Βήμα του Λαού», 8/12/1937.

Ακρωτήρι 1965

Φωτ. Αρχείο: Σταμάτη Αποστολάκη

Χανιώτες διαβάζουν με προβληματισμό το πόρισμα της τριμελούς επιτροπής για την τελειοποίηση του μνημείου, που δίδεται στη δημοσιότητα⁴⁴ τον Νοέμβριο του 1937. Στο πόρισμα γινόταν περιγραφή των – αρκετών – τμημάτων του αγάλματος που παρουσίαζαν προβλήματα και ατέλειες, πιστοποιούσε ότι το έργο είχε ανάγκη συμπληρώσεως, ότι διεπράχθησαν σφάλματα, τα οποία όμως ήταν δυνατόν να διορθωθούν, και δινόταν οι προτάσεις για τους τρόπους της διόρθωσης και τελειοποίησης του έργου.

Σε συντομία, και ως προς τη συμπλήρωση η πρόταση ήταν:

- α) Να γίνεται χρήση από το συνεργείο της συμπληρώσεως του αγάλματος ενός και του αυτού οργάνου και ως τέτοιο προτείνει τον «κόπανο».
- β) Με πολλή επιμέλεια να γίνη η επεξεργασία του ενδύματος της Ελευθερίας, ώστε να αποκτήσει δύναμη και ακρίβεια στις λεπτομέρειες.
- γ) Να επενδυθεί η περικεφαλαία και το δόρυ με φύλλα χαλκού.
- δ) Να επιχρυσωθεί η περικεφαλαία, όπως είχε υπ' όψη του ο Θωμόπουλος (τα υλικά είχαν αγοραστεί και βρισκόταν επί τόπου).
- ε) Να χρωματιστεί η κόμη με ξανθόχρωση βαφή, το πρόσωπον με ώχρα και οι φλόγες της θραυσμένης οβίδας με κόκκινη βαφή (και αυτά τα υλικά είχαν αγοραστεί και βρισκόταν επί τόπου).
- στ) Να γίνει κυκλική η οδός που έφθανε στο άγαλμα, ώστε να επιτρέπει στον θεατή να απολαμβάνει το έργο από μακριά και να το περικαλύπτει με το βλέμμα.

Ως σφάλματα η επιτροπή είχε πιστοποιήσει ότι:

- α) Το δεξιό χέρι που κρατούσε το δόρυ ήταν κάπως στρεβλό και πρότεινε να αντικατασταθεί ολόκληρο.

44 Εφημ. «Η Φωνή της Κρήτης», φ. 3/20-11-1937.

Ακρωτήριο 1968

Φωτ. Αρχείο: Βαγγέλη Κατσανεβάκη

- β) Ο αριστερός βραχίονας σχεδόν δεν υφίστατο. Ο Θωμόπουλος τον είχε παραλείψει, διότι συγκαλυπτόταν το σχετικό μέρος από την ασπίδα και η επιτροπή πρότεινε να συμπληρωθεί.
- γ) Η ασπίδα έπρεπε να χυθεί σε συμπαγή ύλη, για να καταστεί ισχυρότερη στον χρόνο και τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες.
- δ) Η ασπίδα, επίσης, θα έπρεπε να τοποθετηθεί καταλληλότερα, ώστε να παρεκκλίνει ελαφρά από τον άξονα του αγάλματος.
- ε) Ο λαιμός του αγάλματος ήταν βραχύτερος του κανονικού και για να μην είναι το άγαλμα κοντόλαιμο, η επιτροπή πρότεινε τη διόρθωσή του.
- στ) Το σύρμα του αλεξικέραυνου δεν είχε τοποθετηθεί σωστά και επροτείνετο η μετατόπισή του
- ζ) Οι περί την οβίδα εκτινασσόμενες φλόγες ήταν μεγαλύτερες απ' ό,τι έπρεπε και πρότεινε να περιορισθούν.
- η) Τα ένθετα μάτια δεν ήταν καλά στερεωμένα και προτεινόταν να στερεωθούν καλύτερα στις κόγχες⁴⁵.
- θ) Το δόρυ ήταν πολύ ψηλό και προτεινόταν να περιοριστεί κάπως.

Αλλά αξίζει πραγματικά να παρατεθεί ολοκληρωμένο το πόρισμα της καλλιτεχνικής επιτροπής, στο οποίο αναλύονται, ένα προς ένα, τα παραπάνω θέματα και προτείνονται οι ανάλογες λύσεις, αλλά υπάρχει και παραστατική περιγραφή του αγάλματος:

«Η Επιτροπή θεωρεί εαυτήν δικαιουμένην να εκφράση γνώμην δι' ό,τι αφορά την ολοκλήρωσιν του αγάλματος, βάσει του αρχικού προγράμματος, ουχί δε και να εισέλθει εις κρίσεις, αναφερομένας εις την αρχικήν σύλληψιν του έργου, η έγκρισις του οποίου εγένε-

⁴⁵ Τα μάτια επρόκειτο να τα τοποθετήσει και να τα στερεώσει ο Θωμόπουλος, αλλά δεν επρόλαβε.

το υπό αρμοδίας επιτροπής προ της ενάρξεως της εκτελέσεως αυτού. Η Επιτροπή ουχ' ήττον φρονεί ότι οφείλει να καθορίσει την αισθητική αρχήν του εγκριθέντος προγράμματος και τους σκοπούς του αναλαβόντος το έργον καλλιτέχνην, διά να προβή ακολουθως εις τας αναγκαίας υποδείξεις, αίτινες, τηρούμεναι υπό των συνεχιστών της εργασίας, θα υπαγάγωσι το σύνολον εις ενιαίαν αρχήν.

1) Υπό την έννοιαν ταύτην, η Επιτροπή καθορίζει ότι ο καλλιτέχνης ηθέλησε να παραστήση την Ελευθερίαν υπό μορφήν Αθηνάς, αρχαϊκού τύπου, εις υπερφυσικόν μέγεθος, συμβολικήν εκ του συνόλου και των λεπτομερειών (ζώνη του βάθρου εξ ερυθρού μαρμάρου, συμβολίζουσα το χυθέν εν Κρήτη αίμα, διπλούς πέλεκυς κ.λπ.), εκτινασσομένην εξ εκρηγνυμένης οβίδος. Εις την εκτέλεσιν της αρχαϊκής ταύτης Αθηνάς, ο καλλιτέχνης εμφανίζεται υποτάσσων το γραφικόν ενδιαφέρον εις την αρχιτεκτονικήν και την ποικιλίαν των όγκων εις απλές γραμμάς. Εκ του ακάμπτου δε και μονολιθικού, ούτως ειπείν, σώματος φαίνεται επιζητών να προκαλέση αίσθημα αδαμάστου ανατάσεως. Η συμβολική αυτή πρόθεσις ενισχύεται εκ της ανατεινομένης δεξιός χειρός, ήτις κρατεί υψηλόν δόρυ, καταλήγον εις διπλούν πέλεκυν και εκ της επί της ασπίδος αποτυπωμένης Γοργείης, κεφαλής, ήτις σαρκάζει με την γλώσσαν κρεμασμένην έξω του χείλους⁴⁶. Και τον μεν ηθελημένον συμβολισμόν η Επιτροπή περιορίζεται να διαπιστώσῃ, εκκινώσα δ' εκ της αρχής ότι η καλλιτεχνική μορφή αυτοσημαίνεται, ερευνά ποίον δέον να είνε το ακολουθητέον εφεξής πρόγραμμα, ώστε το σύνολον του έργου να καταστήσῃ εμφανή την αισθητικήν αυτού αρχήν και ν' αποκτήσῃ ίδιον καλλιτεχνικόν ενδιαφέρον, ανεξαρτήτως αλληγορίας.

2) Προς τον σκοπόν τούτον η Επιτροπή ανακεφαλαιώνει την συντελεσθείσαν εργασίαν, διά να προβή ακολουθως εις τας υποδείξεις προς συνέχισιν ταύτης. Ο εκλιπών γλύπτης Θωμάς Θωμόπουλος επρόλαβε να στήσῃ το άγαλμα της Ελευθερίας και να συνδέσῃ προς το κύριον σώμα τούτου τα εκ του προγράμματος παρακόλουθα, ήτοι την ασπίδα, το δόρυ κ.λπ. Το υπολειπόμενον προς εκτέλεσιν έργον αφορά την επεξεργασίαν του ήδη ανεγερθέντος αγάλματος, όπερ ο καλλιτέχνης επεφυλάχθη να συμπληρώσῃ επιτολίως, την επιμελεστέραν σύνδεσιν των ως είρηται παρακολουθών και, τέλος, τον χρωματισμόν ενίων μελών του σώματος, συμφώνως προς το αρχικόν πρόγραμμα.

3) Την υπολειπομένην ταύτην εργασίαν, η Επιτροπή καθορίζει ως ακόλουθως:

α) Διά να καταστή η επιφάνεια του υπερμεγέθους αγάλματος ενιαία, οφείλει κατά την επεξεργασίαν ταύτης να χρησιμοποιηθή εν και το αυτό όργανον παρά των μελών του συνεργείου, επί τω τέλει όπως η εκ της θέας του αγάλματος εντύπωσις, και δή τα οπτικά αισθήματα τα γεννώμενα εκ της θέας καταστώσι ταυτόσημα. Εφ' όλης της επιφανείας, εξαιρέσει των γυμνών μελών και του προσώπου, το χρησιμοποιητέον όργανον είνε ο «κόπανος»

β) Διά την ενοποίησιν του συνόλου και την ανάδειξιν του αναστήματος του αγάλματος, η Επιτροπή συνιστά την επιμελή επεξεργασίαν και την ορθολογιστικήν γεωμέτρησιν των γλυφών της πτυχολογίας, εις τρόπον ώστε το καθέτως πίπτον ένδυμα, επί του ακάμπτου κορμού, ν' αποκτήσῃ δύναμιν και ακρίβειαν εις τας λεπτομερείας του. Η Επιτροπή προσθέτει, εν παρενθέσει, ότι ανεπιφυλάκτως συνεπά-

46 Η ασπίδα είχε διάμετρο 2,5 μ. και ήταν από σφυρηλατημένο χαλκό.

γεται εκ των πραγμάτων και εκ των μαρτυριών των συνεργατών του εκλιπόντος γλύπτου, ότι προτιθέτο ούτος να προβή εις την τοιαύτην επεξεργασίαν, η οποία ήτο ανέφικτος εις τον στενόν χώρον του εργαστηρίου και προτού στηθή το άγαλμα εις τον οικείον αυτου χώρον και μελετηθή επακριβώς η σύμπτωσης των λεπτομερειών των υπερτεθειμένων σπονδύλων.

γ) Συμφώνως προς το αρχικόν πρόγραμμα, η Επιτροπή προτείνει την επένδυσιν της περικεφαλαίας του αγάλματος και του δόρατος διά φύλλων χαλκού και την επιχρύσωσιν της περικεφαλαίας. Ομοίως, θεωρεί ως ολοκληρωτικόν στοιχείον του έργου αρχήθεν προβλεπόμενον τον χρωματισμόν της κόμης διά ξανθοχρύσου βαφής, του προσώπου διά ώχρας και των φλογών της θρυομένης οβίδος δι' ερυθράς βαφής.

δ) Εξετάζουσα ακολούθως η Επιτροπή τα επί μέρους διορθωτέα, προτείνει την πλήρη αντικατάστασιν του ανατεινομένου δεξιού βραχίονος, αιτιολογούσα ως εξής την πρότασιν ταύτην: Το υπερμέγεθες του μέλους τούτου δεν επέτρεψε την ακριβή αυτού διαμόρφωσιν εν τω εργαστηρίω του καλλιτέχνου επιφυλαχθέντος ίνα επί τόπου προβή εις την δέουσαν επεξεργασίαν, οφειλομένη και εις τον ακατάλληλον τεμαχισμόν του κύβου του μαρμάρου, ωδήγησε το συνεργείον κατά την συναρμογήν των αποτελούντων τον βραχίονα μερών, εις σοβαρόν σφάλμα, το οποίον συνίσταται εις το ότι ο άκρος βραχίων ετοποθετήθη με την εξωτερικήν αυτου επιφάνειαν εστραμμένην προς τα έσω. Υπό τας συνθήκας ταύτας, η ορθή ανατομικώς πλάσις είναι αδύνατος, λόγω της ισχνότητος του τοποθετηθέντος μαρμάρου, το οποίον δεν δύναται να περιλάβη τον νοητόν όγκον του βραχίονος. Η ακολουθητέα μέθοδος διά την προτεινομένην αντικατάστασιν είνε η εξής: Λόγω του μεγέθους του μέλους, εξικνουμέ-

Φωτ.: Ζαχαρένια Σημανδηράκη

νου εις τρία μέτρα και πλέον, και της συναφούς δυσκολίας όπως πελεκηθή απ' ευθείας εις το μάρμαρον, οφείλει πρώτον να πλασθή τούτο επί πηλού, να μεταφερθή κατόπιν εις τον γύψον, να δοκιμασθή επί τόπου και τέλος να εκτελεσθή επί της μονίμου ύλης.

ε) Αναλόγως εκτάσεως επιδιόρθωσιν προτείνει η Επιτροπή και διά τον αριστερόν βραχίονα. Ατυχώς, η υπέρβασις της προϋπολογισθείσης δαπάνης ηνάγκασε τον καλλιτέχνην να καταφύγῃ ἐν προκειμένῳ εἰς λύσιν μὴ επιτρεπομένην ἐκ του προγράμματος και ἐξ αὐτῆς ταύτης της ἐννοίας της ἀκεραιότητος του ἔργου. Ἐχων να παραστήσῃ τὴν αριστεράν χεῖρα κρατούσαν τὴν ἀσπίδα προ του στήθους της Ἀθηνᾶς και στεροῦμενος των υλικῶν μέσων ἵνα προβῇ εἰς τὴν λογικῶς ἀναγκαίαν διάπλασιν του βραχίονος, ἠναγκάσθη να παραλείψῃ το μέλος τούτο, συγκαλύπτων τὴν ἔλλειψιν ταύτην ὑπὸ τὴν ἀσπίδα, ἥτις διὰ σιδηρῶν ράβδων συνεδέθη πρὸς το σῶμα του ἀγάλματος. Παρὰ τὴν ὀπτικὴν πλάνην, ἥτις καθιστά ἐν μέρει συγγνωστὴν τὴν λύσιν ταύτην, ἡ Επιτροπὴ προτείνει τὴν πλήρη ἐπανόρθωσιν του γενομένου και, προσθέτως, θεωρεῖ ἀναγκαῖον, ὅπως ἡ ἐκ του λεπτοῦ σφυρηλάτου ἐλάσματος ἀσπίς χυθῇ εἰς συμπαγὴ ὕλην και καταστῇ ἰσχυροτέρα εἰς τον χρόνον και τὰς ἐναντιότητας του καιροῦ. Ἡ τοιαύτη καλλιτέρευσις της ὕλης θα ἐπιτρέψῃ και τὴν καταλληλοτέραν τοποθέτησιν της ἀσπίδος, ὥστε να παρεκκλίνῃ αὕτη ἐλαφρῶς του ἀξονος του ἀγάλματος, ὅπως ἀρχικῶς εἶχε καθορισθῇ ἐπὶ του προπλάσματος.

στ) Ἐν ἀπὸ τα σπουδαιότερα ζητήματα, ἐπὶ του ὁποίου ἡ Επιτροπὴ ἔλαβε τὴν ἀπόφασίν της, μειωσιμῶντος του ἐκ των μελῶν ταύτης κ. Α. Προκοπίου, εἶναι το ζήτημα της ἀνυψώσεως της κεφαλῆς. Ὁ λαϊκός, ὡς ἔχει σήμερον, εἶναι κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν βραχύτερος του δέοντος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀνυψουμένη χεὶρ παρασύρει πρὸς τὰ ἄνω και τον ὦμον και καθιστά το ἀγαλμα κοντόλαιμον ἐκ φυσικῆς ἀναγκαιότητος. Οὐχ' ἦττον ἡ ἐξήγησις αὕτη δὲν δύναται να θεωρηθῇ ἐπαρκὴς και ἡ Επιτροπὴ, μολοντί παραδεχομένη τὰς ἐξαιρετικὰς δυσχερείας της διορθώσεως του ἀτόπου, δὲν διστάζει να προτείνῃ ταύτην.

ζ) Ἡ Επιτροπὴ προτείνει προσθέτως: 1) Ὅπως το σῶμα του ἀλεξικεραύνου, το ὁποῖον ὡς σήμερον ἔχει τοποθετηθῇ, διαθέσει τὴν ράχιν του ἀγάλματος και ἐμφανίζεται μακρόθεν ὡς μία μελανὴ ρωγμὴ ἐπὶ της ἐπιφανείας, ἀκολουθήσῃ τὴν κάθετον γραμμὴν του δόρατος και συμπίεσθῃ μετ' αὐτοῦ, ὥστε να καταστῇ ἀθέατον, 2) Ὅπως αἱ περὶ τὴν οβίδα ἐκτινασσόμεναι φλόγες περιορισθῶσι κατὰ τὰς διαστάσεις, κατεργαζόμενου καταλλήλως του μαρμάρου. 3) Ὅπως οἱ ἐνθετοὶ ὀφθαλμοὶ στερεωθῶσιν ἐπιμελέστερον ἐπὶ των κογχῶν. 4) Ὅπως το δόρυ περικοπῇ και καταστῇ βραχύτερον, πρὸς ὄφελος των ἀναλογιών. Ἐπὶ του σημείου τούτου μειωσιμῶν ο κ. Προκοπίου, ὑποχρεωμένος κατὰ τὴν δῆλωσίν του, να υιοθετήσῃ τὴν πλέον συντηρητικὴν ἀπόψιν, καθ' ὅλας τὰς συζητήσεις, ὡς ἐκ της ιδιότητός του ὡς ἐκπροσώπου της οἰκογενείας του θανόντος γλύπτου.

η) Ἐπὶ του ζητήματος της ὀριστικῆς διαμορφώσεως του περὶ το ἀγαλμα χώρου, ἡ Επιτροπὴ ἐπιφυλάσσεται να ἐκφέρῃ γνώμην μετὰ τὴν πλήρη ἀποπεράτωσιν του ἔργου. Γνωμοδοτεῖ, ἐν τοσούτῳ ἀπὸ της σήμερον, ὅτι ἡ ὁδὸς ἡ ἀγούσα προ του ἀγάλματος πρέπει να καταστῇ κυκλωτορὴς περὶ το Μνημεῖον, ὥστε να ἐπιτρέψῃ εἰς τον θεατὴν να ἀπολαμβάνῃ το ἔργον ἐκ του μακρόθεν και να το περικαλύ-

πη, ούτως ειπείν, διά του βλέμματος. Η Επιτροπή καταδικάζει την σημερινήν διαμόρφωσιν της οδού, ήτις άγει ακριβώς εις την ρίζαν του αγάλματος, καθιστώνσα αδύνατον την πανοραμιακήν θέαν τούτου. Συνιστά προσέτι όπως ο περίξ χώρος διατηρηθή εις την φυσικήν αυτού κατάστασιν, αποφευγομένου του δήθεν ευπρεπισμού αυτού διά επιστρώσεως τσιμέντου κ.λπ.

θ) Εν τέλει, η Επιτροπή θεωρεί απαραίτητον την πραγματοποίησιν ή την εσοπτεϊάν της πραγματοποιήσεως του καθοριζομένου ενταύθα προγράμματος υπό πεπειραμένον καλλιτέχνην, εκλέγοντος ελευθέρως τους συνεργάτας του, ως τοιούτον δε υποδεικνύει, απέχοντος της ψηφοφορίας του τεχνικού ταύτης μέλους, τον κ. Μιχ. Τόμπρον.

Κατά την σύνταξιν του παρόντος προγράμματος η Επιτροπή θεωρεί περαιωμένον το έργον, το οποίον της ανετέθη παρά του υπουργού των Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, και λαμβάνει το θάρρος να συστήσῃ, όπως δι' αρμοδίας Επιτροπής, το υπουργείον ελέγξῃ εν καιρώ την ακριβή τήρησιν των εν τω παρόντι υποδείξεων και πιθανώς προβή εις την συμπλήρωσιν αυτών, συμφώνως προς την αποκτηθησομένην πείραν εκ της πραγματοποιήσεως του πρώτου τούτου προγράμματος».

Ο πρωτοπόρος για την κατασκευή του έργου Γ. Ηλιάκης, που είχε αναθέσει στον Θωμόπουλο την κατασκευή του αγάλματος, αλλά και είχε συνεισφέρει μεγάλα ποσά, είτε από ίδιους πόρους είτε από εράνους, δημοσιεύει πλείστα κείμενα για το ιστορικό ανεγέρσεως, αλλά και για το ίδιο το άγαλμα. Το 1937, μεταξύ άλλων έγραφε:

«... Δυστυχώς δεν δύναμαι να αποκρύνω ότι, αν από απόψεως ιστορικής και μορφωτικής επέτυχε το Άγαλμα της Ελευθερίας, από απόψεως καλλιτεχνικής παρουσιάζει πολυλές ελλείψεις. Ο πρώτος καλλιτέχνης δεν εμπορούσε δυστυχώς να του δώσῃ την καλλιτεχνικήν μορφήν που τον ήξιζε, μολοντί, εφ' όσον έζη, διεκήρυττε εις όλους, ότι το έργον θα ήτο υπέροχον από καλλιτεχνικής απόψεως. Τώρα όμως που εστήθη, εφάνησαν τα λάθη του και πρέπει εξ άλλου να ομολογηθή ότι ήτο δύσκολον να φανούν πρότερον. Εν πάση περιπτώσει και τα καλλιτεχνικά λάθη θα διορθωθούν και το έργον, ελπίζω, θα γίνῃ καλλιτεχνικόν αριστούργημα. Δυστυχώς οι συμπολίται μας δεν συνεισφέρουν τον οβολόν των, ου οι πρωχοί, ουδ' οι πολυτάλαντοι. Και όμως ελπίζω ότι, όπως και αν έχῃ το πράγμα, το έργον θα συμπληρωθή, διότι αυτό είναι το θέλημα του Θεού, ο οποίος μας εβοήθησεν να φθάσωμεν εκεί που εφθάσαμεν. Βέβαια, δεν είναι δυνατόν να μεγεθυνθή, διότι θα ήθελε εκατομμύρια, τα οποία, με όλην την αισιοδοξίαν μου, η πείρα με διδάσκει ότι είναι αδύνατον να εξευρεθούν. Αλλά το ποσόν που χρειάζεται διά να διορθωθούν τα λάθη, θα εξευρεθή...»⁴⁷.

Σε σειρά δημοσιευμάτων⁴⁸ με τη μορφή συνέντευξης, ο Ηλιάκης δίνει αξιόλογα και σημαντικά στοιχεία για το ιστορικό κατασκευής, αλλά και για ο ίδιο το άγαλμα, παραθέτοντας συγχρόνως και τη δική του γνώμη. Σημειώνει ότι ο Θωμόπουλος, όταν υπέγραφε το σχετικό συμφωνητικό μεταξύ αυτού και την πρώτης ερανικής επιτροπής, ύστερα μάλιστα και από γνωμοδότηση του καθηγητή Καλών Τεχνών στο Πολυτεχνείο Γεωργίου Ιακωβίδη, αναλάμβανε ένα έργο υπέρτερο των δυνάμεών του. Ένα έργο τέτοιου μεγέθους ήταν αδύνατον να μην έχῃ λάθη στην κατασκευή του, αφού δεν ήταν ένα μονοκόμματο κομμάτι μάρμαρο, ώστε να υπολογισθούν τα μέτρα και οι αναλογίες από

47 Εφημ. «Φωνή της Κρήτης», φ. 4/27-11-1937.

48 Εφημ. «Κρητικός Κόσμος», φ. 7/20-12-1937, 11/12/1938, 12/24-1-1938, 13/31-1-1938.

την αρχή. Ο καλλιτέχνης ήταν υποχρεωμένος να εργάζεται σε κάθε κομμάτι μαρμάρου ξεχωριστά με τη φαντασία του, τα δε κομμάτια έπρεπε, μετά το τέλος της επεξεργασίας τους, να συναρμολογηθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να φαίνεται ότι αποτελούσαν ένα ενιαίο σύνολο - πράγμα εξαιρετικά δύσκολο, αν αναλογισθεί κανείς το μέγεθος του γλυπτού. Μετά το τέλος της συναρμολόγησης, ο Θωμόπουλος θα έβλεπε και θα διόρθωνε τις ατέλειες, έλεγε μάλιστα στον Ηλιάκη ότι εντός έξι μηνών το άγαλμα θα ήταν τελείως έτοιμο· και ήταν τόσο σίγουρος για την επιτυχία του, που ισχυριζόταν ότι σε δέκα μέρες από τη συναρμολόγηση θα γίνονταν τα αποκαλυπτήριά του, αφού δεν είχε τίποτε άλλο να κάνει, παρά μόνο να επιχρυσώσει την περικεφαλαία επί τόπου και να χρωματίσει τα μαλλιά και το πρόσωπο της Ελευθερίας. Ο Θωμόπουλος βέβαια – αν και δεν το ομολογούσε – κατάλαβε, μετά την τοποθέτηση του γλυπτού, τις ατέλειές του και τα λάθη, αλλά αντί να ζητήσει τη συνδρομή και άλλων συναδέλφων του, θέλησε μόνος του να διορθώσει το έργο· αφοσιώθηκε με επιμονή στην εργασία του, επιβάρυνε τον εαυτό του και υπέκυψε στο τέλος, από τον υπερβολικό κόπο που κατέβαλε για να καλύψει σφάλματα που ούτε ο ίδιος φανταζόταν, αφού νόμιζε ότι το άγαλμα ήταν τέλειο πριν ακόμη στηθεί στο Ακρωτήρι.

Ο Ηλιάκης αναλαμβάνει και να υπερασπιστεί τη μορφή του αγάλματος, δίνοντας συγχρόνως και τη δική του ερμηνεία για τον τρόπο κατασκευής του:

«Είδαμε, λοιπόν, ποία είναι τα πορίσματα της καλλιτεχνικής Επιτροπής. Και αι μεν συμπληρώσεις είναι εύκολοι και ολιγοδάπανοι, αι δε περισσότεραι επιδιορθώσεις δεν είναι σπουδαίαι. Σπουδαία είναι τα ελαττώματα των χειρών, της κεφαλής, της ασπίδος και του δόρατος. Αλλ' αν τα ελαττώματα ταύτα είναι σοβαρώτατα από καλλιτεχνικής απόψεως, από ιδεολογικής απόψεως αποτελούν τα προτερήματα του αγάλματος και, κατά την ιδιικήν μου φιλοσοφίαν, φοβούμαι πως θα φθάσω εις το σημείον να είπω, ότι τέτοιο έπρεπε να βγη το άγαλμα. Η Ελευθερία δεν έρχεται, καθώς είπα, από κανένα χορόν. Ήταν αλυσσοδεμένη χειροπόδαρα και αγωνιζότανε επί αιώνας να σπάση τα βραχίδια της σίδερα, χρησιμοποιούσα προ πάντων τα χέρια της. Γι' αυτό τα χέρια της έπαθαν την μεγαλυτέραν φθοράν και γι' αυτό παρουσιάζουν τα χάλια που παρουσιάζουν σήμεραν. Τραυματίας είναι η δυστυχής θεά και εφόσον και σήμεραν εξακολουθεί να αγωνίζεται, δεν της έμεινε καιρός να επουλώσει τα τραύματά της και να επισκευάση τα χέρια της.

Εξ' άλλου, ως φαίνεται από την πρώτην έκκλησιν, άμα έσπασε τα δεσμά της εξωργίσθη κατά των ισχυρών που την εβομβάρδισαν, εσήκωσε την ρομφαίαν της και εξώρμησε διά να ελευθερώση και άλλους λαούς. Διά τούτο έχει σηκώσει ψηλά το δεξί της χέρι, με το οποίον κρατεί το δόρυ και δι' αυτό εσηκώθησαν οι ώμοι της, ως συμβαίνει εις τέτοιες περιστάσεις, και επλησίασαν την κεφαλήν της, ώστε να φαίνωνται οι ώμοι κολλημένοι με την κεφαλήν της, πράγμα που συμβαίνει, άλλως τε, γιατί τα μαλλιά της είναι πεσμένα και σκεπάζουν τον σβέρο της. Διά τούτο και το δόρυ φαίνεται μεγαλύτερον του δέοντος, διότι η Ελευθερία ευρίσκεται εις την στιγμήν πουν εξεπήδησεν από φλόγες και ητοιμάζετο διά την εξόρησίν της έχουσα αναπεπταμένον το δόρυ της. Εξάλλου, αν η Ελευθερία είναι κοντόλαιμος, τούτο είναι το προσόν της, διότι η Ελευθερία είναι ενερέθιστος και όλοι οι ενερέθιστοι είναι κοντόλαιμοι. Όσον αφορά την ασπίδα, ετοποθετήθη εκεί που ετοποθετήθη, διότι το άγαλμα εστήθη υψηλά. Είναι δε φοβερά ο ορμητικός ο άνεμος εκεί και αν η ασπίς ετοποθετείτο πλαγιώτερον, υπήρχε φόβος ο σφοδρός άνεμος να εύρη

κάποτε μεγαλύτεραν αντίστασιν και θα εκινδύνευεν η κατάρρηψις της ασπίδος. Αν δε η ασπίς κρύπτει πολύ μέρος του σώματος, τούτο συμβαίνει, διότι η Ελευθερία θέλει να προφυλάσσεται περισσότερο, διά να αμύνεται κατά των επιθέσεων των εχθρών της, οίτινες δεν εμπορούν να χωνέψουν τον θρίαμβόν της.

Αυτά είναι τα ελαφροντικά των καλλιτεχνικών παραπτωμάτων του αγάλματος της Ελευθερίας και, κατά την ιδικήν μου φιλοσοφίαν, όταν τα πράγματα δεν γίνονται ως πρέπει, πρέπει να τα δεχόμεθα ως γίνονται, διά να τα έχωμεν με αισιοδοξίαν εις την εξουσίαν μας· διότι τότε και μόνον θα τα καταστήσωμεν, ως έπρεπε να έχουν. Και είμεθα μεν βέβαιοι ότι όλα τα παραπτώματα σύντομα θα διορθωθούν, διότι την πρωτοβουλίαν έχει από τώρα και πέρα ο ενθουσιώδης συμπατριώτης μας Υπουργός – Γενικός Διοικητής κ. Σφακιανάκης, του οποίου η οικογένεια από αιώνας προσέφερε ανεκτιμήτους υπηρεσίας υπέρ της ελευθερίας της πατρίδος μας. Αλλ' αν το άγαλμα έμενε και εις την σημερινήν του κατάστασιν, αυτό θα εσυμβόλιζεν την σημερινήν κατάστασιν της ιδέας της ελευθερίας, που τόσοσν παρεμορφώθη, ώστε να καταντά να μη γνωρίζεται, αφού ακόμη εις πολλά μέρη, εν ονόματί της, εγκαθιδρύεται η αναρχία και ο αλληλοσπαραγμός.

Διά τούτο, αν γνωρίζαμεν ότι τοιαύτη εν τω κόσμω θα εδημιουργείτο κατάστασις, εν ονόματι της Ελευθερίας, θα επροτεινόμεν να κατασκευασθή μεν το άγαλμα της Ελευθερίας εν Προφήτ' Ηλία, αλλ' εχούσης στάσιν θρηνούσης διά το σημερινόν κατάντημα του κόσμου, που είναι ανάστατος εν ονόματί της. Ελπίζομεν εν τούτοις, ότι η κατάστασις αυτή δεν εμπορεί να παραταθή και ότι δεν είναι δυνατόν να εξαλειφθή ο σημερινός πολιτισμός, ότε θα επανηρχόμεθα εις τον μεσαίωνα· και διά τούτο είμεθα βέβαιοι, ότι το άγαλμα της Ελευθερίας θα λάβη οριστικώς την καλλιτεχνικήν του μορφήν, ότε θα θριαμβεύση ο πολιτισμός, που έχει μαζί του την αγάπην, την ομόνοιαν και την τάξιν, ότε και μόνον θα δικαιολογείται να καταστή καλλιτέχνημα η παρόστασις της Θεάς, η οποία μας υπέσχετο ότι θα μας φέρη όλα τα αγαθά, ως πράγματι τα εψάυσαμεν κατά τα δύο πρώτα χρόνια της απελευθερώσεως της Κρήτης από του τουρκικού ζυγού»⁴⁹.

Το 1936 επισκέφθηκε την Κρήτη ο βασιλιάς Γεώργιος Β' και ο Ιωάννης Μεταξάς. Στο περιθώριο της παραμονής τους στα Χανιά και χωρίς καμιά προειδοποίηση, επισκέφθηκαν, όπως αναφέρεται, το ανεγειρόμενο άγαλμα στο Ακρωτήρι και προσκύνησαν τον τάφο του Ελ. Βενιζέλου⁵⁰. Πιθανώς ήταν μια κίνηση εντυπωσιασμού και αντιπερισπασμού του Μεταξά, αφού η επίσκεψή του στα Χανιά προκάλεσε δυναμικές αντιδράσεις και έντονα απροκάλυπτες διαμαρτυρίες κατά της δικτατορίας. Ας μην παραβλέπεται μάλιστα το γεγονός, ότι δύο χρόνια αργότερα, το 1938, σημειώθηκε στην πόλη ένοπλο κίνημα κατά του καθεστώτος.

Παραδόξως, ημερομηνία επίσημων αποκαλυπτηρίων του αγάλματος, ή αναγγελία σχετικής τελετής δεν φαίνεται να απαντάται σε αναφορές στον Τύπο. Στο έγγραφο της ερανικής επιτροπής προς την 5η Μεραχία, για την αναδάσωση και προστασία του περιβάλλοντος χώρου, αναφέρεται ότι προγραμματίζονταν τα αποκαλυπτήρια για τις 20 Ιουλίου 1936, με πιθανή παρουσία του βασιλιά, εκπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων και τη βέβαιη παρουσία χιλιάδων κόσμου. Αλλά, ως είναι γνωστό, το 1936 δεν είχε τελειώσει το έργο. Άλλη αναφορά το 1937⁵¹ σημειώνει ότι με την ευκαιρία των αποκα-

49 Εφημ. «Κρητικός Κόσμος», φ. 13/31-1-1938.

50 Εφημ. «Ερευνα», φ. 754/25-3-1936.

51 Εφημ. «Κρητική Ενότης», φ. 1425/10-9-1937.

λυπτηρίων του αγάλματος, ο **Κ. Φουρναράκης**, συγγραφέας του βιβλίου «Ο Βομβαρδισμός», θα εξέθετε μια μεγάλη εικόνα που αναπαριστούσε τον βομβαρδισμό του Ακρωτηρίου από τον Διεθνή Στόλο το 1897, τον οποίο είχε παρακολουθήσει ο ίδιος.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου το άγαλμα κινδύνευε από τους βομβαρδισμούς και τις εχθροπραξίες, και ήταν απόλυτη ανάγκη να αποκρυβεί με το ανάλογο καμουφλάζ. Στις 23 Σεπτεμβρίου του 1941 ο τότε νομομηχανικός **Ι. Γενεράλις**, σε εκτέλεση της υπ' αριθμ. 1161/1941 σχετικής διαταγής, ζητά από τον Γενικό Γραμματέα της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, τη χορήγηση 60 τ.μ. δικτύου ή αναλόγων αντισκίνων, γιατί μόνο με αυτά τα υλικά θα ήταν δυνατή η έντεχνη και μόνιμη απόκρυψη του γλυπτού. Σημειωνόταν μάλιστα ότι η χρησιμοποίηση δένδρων ή θάμνων δεν συνιστάτο, δεδομένου ότι θα υπήρχε ταχύτατη φθορά τους και επομένως το αποτέλεσμα δεν θα ήταν το επιθυμητό⁵². Σε γερμανικά έγγραφα, στα τέλη του Σεπτεμβρίου και στις αρχές του Οκτωβρίου 1941, γίνεται λόγος και πάλι για την ανάγκη προφύλαξης του αγάλματος⁵³ και τη μη δυνατότητα απομάκρυνσής του, αφού οι συνδέσεις κατά τη συναρμολόγηση των τμημάτων του είχαν γίνει με μολύβι και το τεράστιο γλυπτό δεν μπορούσε να μετακινηθεί. Την 1η Οκτωβρίου 1941 ο Γεν. Γραμματέας της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, **Γεώργιος Δασκαλάκης**, ενημερώνει γραπτώς τον Επιθεωρητή Δημοσίων Έργων Κρήτης, ύστερα από διαταγή των γερμανικών αρχών, και σε απάντηση σχετικού του εγγράφου, ότι η γερμανική διοίκηση δεν μπορούσε να παραχωρήσει τα δίκτυα που είχαν ζητηθεί για το καμουφλάζ του αγάλματος της Ελευθερίας, δινόταν όμως η εντολή να προχωρήσει η Επιθεώρηση των Δημοσίων Έργων στο έργο αυτό και μάλιστα μέχρι τις 6 Οκτωβρίου⁵⁴. Και πράγματι το άγαλμα καλύφθηκε κατά τρόπο τεχνικά άψογο, όπως αναφέρεται σε σχετικό έγγραφο στις 14 Οκτωβρίου⁵⁵. Αργότερα, υπάρχει η πληροφορία ότι οι Γερμανοί, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, αφαίρεσαν τον διπλό πέλεκυ⁵⁶.

Το γλυπτό παρέμεινε για δεκαετίες στη θέση του, φύλακας της πόλης, ακοίμητος φρουρός πάνω από το γαλανό πέλαγος που αντιφέγγιζε στα τεράστια μάτια του, κρατώντας σφιβαρά την ασπίδα και το δόρυ ενάντια στους αγέρηδες των καιρών. Κι οι Χανιώτες, απ' τα μπαλκόνια τους, τα σοκάκια, το λιμάνι, γύριζαν τα μάτια κατά το λόφο του Προφήτη Ηλία, αγνάντευαν το θεόρατο, αλλά τόσο ορατό από την πόλη άγαλμα κι ένιωθαν πως είχαν εκεί πάνω ένα κομμάτι απ' τον εαυτό τους, πως η θεά, η άγρια και φοβερή από κοντά, γλύκαινε τη ματιά, θυμόταν τα ποτάμια αίμα που είχαν χυθεί και είχαν ποτίσει την Κρήτη κι αγρυπνούσε, προστατεύοντας τον ευλογημένο τόπο που τη γέννησε.

Το 1967 ο Ε.Ο.Τ. εκτελούσε εργασίες διαμόρφωσης του χώρου στον Προφήτη Ηλία και ζήτησε από το νομάρχη Χανίων **Γ. Μαρκόπουλο**⁵⁷ την απομάκρυνση του αγάλματος και την αντικατάστασή του με άλλο γλυπτό έργο. Το έγγραφο κοινοποιήθηκε και στο δήμο, επί δημαρχίας **Στεφάνου Λεκανίδη**, ο οποίος όμως απάντησε⁵⁸ ότι «ανεξαροτήτως της καλλιτεχνικής αξίας του αγάλματος, φρονεί ότι δεν είναι σκόπιμον να αποξηλωθεί τούτο»⁵⁹.

52 Αρ. Εγγρ. 1206/23-89-1941, Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, αρχείο Γερμ. Κατοχής, φ. Γ' δέσμη 23ο'.

53 Ας σημειωθεί ότι στα γερμανικά έγγραφα το γλυπτό αναφέρεται ως άγαλμα της Αθηνάς.

54 Αρ. Εγγρ. 2487/1-10-1941, Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, αρχείο Γερμ. Κατοχής, φ. Γ' δέσμη 23ο'.

55 Θεριμές ευχαριστίες οφείλονται στο Ινστιτούτο Γκαίτε Χανίων και τον διευθυντή του κ. Τσουρουνάκη, για τη βοήθεια στη μετάφραση των γερμανικών εγγράφων.

56 Λεξικό Ηλίου, τ. ΙΗ', λήμμα «Χανιά», σ. 540.

57 Αρ. Εγγρ. 16746/ 2737/20-3-1967).

58 Αρ. Εγγρ. 3844/ 26-6-1967.

59 Βλ. Στυλ. Πανηγυράκη: «Το Στρατόπεδο του Ακρωτηρίου, ο Βομβαρδισμός της Σημαίας και το Άγαλμα της Ελευθερίας», «Χανιά», ετήσια έκδοση Δήμου Χανίων 1984.

Τον Ιανουάριο του 1968 επικρατούσε τρομακτική κακοκαιρία στην περιοχή των Χανίων, που διήρκεσε τρεις μέρες και προκάλεσε φοβερές καταστροφές, τόσο στην πόλη όσο και στην ύπαιθρο⁶⁰. Η εφημερίδα «Εθνική Φωνή»⁶¹ κυκλοφορεί με πρωτοδέλιδο μια θλιβερή φωτογραφία ενός αγάλματος κουτσουρεμένου και μιας ελπίδας νεκρής. Συγκλονίζει τους Χανιώτες η είδηση: «*Η ενσκήψασα πρωτοφανής διά τον νομόν μας κακοκαιρία είχε ένα ακόμη θύμα. Το εις Ακρωτήρι ευρισκόμενον Άγαλμα της Ελευθερίας. Κεραυνός έπεσε τας πρωινάς ώρας της χθες (σ.σ. Σάββατο 13/1/1968) επί της κεφαλής του, την οποία και απέκοψε, καθώς και μέρος του δεξιού βραχίονος, διά του οποίου άλλοτε εκράτει δόρυ. Η είδησις, γνωσθείσα αμέσως εις την πόλιν μας, προεκάλεσε εις όλους εύλογον συγκίνησιν, διότι, παρά την υπό αμφισβήτησιν κακοτεχνίαν του αγάλματος, τούτο εσυμβόλιζε μίαν από τας λαμπροτέρας σελίδας του μακραίωνος αγώνος των Κρητών διά την Ελευθερίαν των*».

Τα γαλάζια τεράστια μάτια, λοιπόν, δεν αγνάνευαν πια την πόλη, το σηκωμένο στον ουρανό χέρι, που κάποτε κράταγε περήφανα τον διπλό πέλεκυ, κείτονταν στο χώμα. Η Λευτεριά, η τόσο πληγωμένη στους χρόνους εκείνους, είχε λαβωθεί και στην κυριολεξία. Η επεξήγηση της φωτογραφίας της πρώτης σελίδας, ανέφερε:

«*Εκ πτώσεως κεραυνού χθές την πρωίαν εις Ακρωτήρι:*

ΕΠΑΓΓΕΛΙΑ ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Το άγαλμα της Ελευθερίας εις το Ακρωτήρι, μετά το πλήγμα το οποίον υπέστη εκ του κεραυνού χθές τας πρωινάς ώρας. Φαίνεται καθαρά η αποκοπή της κεφαλής και του δεξιού βραχίονός του. (Φωτό - Ίκαρος)»

Και παρακάτω δινόταν ένα σύντομο ιστορικό του Αγάλματος:

«ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ

Συγκεκριμένως το άγαλμα της Ελευθερίας εστήθη εις ανάμνησιν του βομβαρδισμού του 1897 υπό μοίρας ξένων πολεμικών σκαφών, ναυλοχούσης εις τον κόλπον Χανίων, και ο οποίος βομβαρδισμός είχε ως σκοπόν την διάλυσιν των εις την τοποθεσίαν του Προφήτου Ηλίου στρατοπεδευμένων Κρητών πατριωτών. Είναι γνωστή εις όλους η πλήρης ανταπαρνήσεως και μεγαλείου απάντησις των βομβαρδισθέντων. Ευθύς ως εθραύσθη ο κοντός της σημαίας, ο πανύψηλος και μεγαλοπρεπής Καγιαλές ήρπασε αυτήν και εστάθη όρθιος εν μέσω των εκρηγνυομένων βομβών, ανθρώπινος κοντός, της σημαίας της Κρητικής Επανάστασεως. Οι ναύαρχοι αντιληφθέντες την ηρωϊκήν πράξιν του Καγιαλέ, διέκοψαν τον βομβαρδισμόν.

ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ

ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ εφιοτεχνήθη υπό του αιμινήστον γλύπτου Θωμοπούλου με χρήματα συλλεγέντα διά πανελληνίου εράνου, πρόεδρος δε της Επιτροπής Εράνου ήτο ο συμπολιτης Ι. Ηλιάκης, τέως Γενικός Διοικητής Μακεδονίας. Εις την θέσιν όπου ευρίσκετο, ετοποθετήθη το άγαλμα το έτος 1938, επεκρίθη δε δομύτατα η τεχνοτροπία του από διαφόρους ειδικούς και μη, με αποτέλεσμα να αποθάνη, ως λέγεται από την στενοχωρία του ο γλύπτης Θωμόπουλος»⁶².

⁶⁰ Εφημερίδες της 13 και 14/1/1968.

⁶¹ Εφημ. «Εθνική Φωνή», 14/1/1968.

⁶² Ο Θωμόπουλος πέθανε στην Αθήνα, αφήνοντας ημιτελές το έργο του.

Μετά από αυτό το γεγονός ο ΕΟΤ κατεδάφισε τελικά το άγαλμα, γεγονός που προκάλεσε τη γενική δυσαρέσκεια των Χανιωτών τα κομμάτια του έμεναν σε παραπλήσιο χώρο στον Προφήτη Ηλία για χρόνια, πολλά από αυτά χάθηκαν, άγνωστο πώς και κάποιες προσπάθειες αργότερα για φιλοτέχνηση νέου αγάλματος, δεν είχαν αποτέλεσμα. Συγκεκριμένα, στις 29 Μαΐου 1970 ο γλύπτης **Γιάννης Κανακάκης** ζητά από το δήμο Χανίων να αναλάβει τη φιλοτέχνηση νέου αγάλματος για να τοποθετηθεί στη θέση του παλαιού. Αλλά ενώ διεξάγονταν οι συνεννοήσεις, ο Ε.Ο.Τ. γνωρίζει στο δήμο ότι στη θέση του αγάλματος πρέπει να κατασκευαστεί σημααιοστάσιο και να προκηρυχθεί καλλιτεχνικός διαγωνισμός. Ο διαγωνισμός προκηρύσσεται (3/1/72), αλλά αποβαίνει άκαρπος. Ο δήμος, σύμφωνα με τις προτάσεις του Καλλιτεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος, τροποποιεί τη διακήρυξη και τάσσει νέα προθεσμία, καμιά όμως από τις δύο συμμετοχές στο διαγωνισμό δεν θεωρείται άξια για βράβευση. Ο Ε.Ο.Τ. είχε δεχτεί να χρηματοδοτήσει με 2.800.000 δρχ. το έργο, ο δε δήμος να συμμετάσχει συμβολικά με 200.000 δρχ.⁶³ Το θέμα περιέπεσε σε αδράνεια.

Το 1984 με ομόφωνη απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Χανίων⁶⁴ δρομολογήθηκαν οι διαδικασίες για την επανατοποθέτηση αγάλματος

⁶³ Αναφορά του δημοτικού υπαλλήλου Μ. Ξανθοδάκη προς το δήμο Χανίων (4/6/1973).

⁶⁴ Βλ. Πηνελόπη Ντουντουλάκη : «Το Άγαλμα της Ελευθερίας στ' Αζροπίρι», «Χανιά 1988», ετήσια έκδοση δήμου Χανίων.

της Ελευθερίας στο χώρο που βρισκόταν το παλιό. Η έρευνα που έγινε απέδειξε ότι δεν ήταν δυνατόν να βρεθούν τα κομμάτια του και να γίνει ανασύνθεση. Έτσι, το Δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε τη συγκρότηση ερανικής επιτροπής, ώστε να εξασφαλισθούν τα απαιτούμενα κεφάλαια για την κατασκευή νέου αγάλματος. Η σύσταση της ερανικής επιτροπής εγκρίθηκε τελικά από το υπουργείο Υγείας Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και η σχετική απόφαση δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως⁶⁵. Το θέμα όμως και πάλι παρέμεινε στάσιμο. Σήμερα όσα, ελάχιστα, κομμάτια απέμειναν, παραμένουν σε μιαν άκρη του χώρου του Προφήτη Ηλία. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τμήματα του κορμού με τις ταλαιπωρημένες πτυχές της εσθήτας, τα πόδια του αγάλματος με τα λεπτά σανδάλια, το πρόσωπο με τα αδειανά, τυφλά, μάτια να κοιτάζουν το άπειρο. Η ασπίδα δεν υπάρχει για να προστατεύει την πόλη και το γαλάζιο βλέμμα δεν αγναντεύει πια το πέλαγος. Δεν κρυφομιλά πια η «Λευτεριά» με τους μεγάλους νεκρούς μπροστά από το εκκληράκι, το μεγάλο «Ελευθερωτή» και το γιο του, κι ούτε υπάρχει το βάθρο με την κρύπτη για τα άγια οστά των πεσόντων. Το άγαλμα της Ελευθερίας, αυτό που υπέστη τα δριμύτατα σχόλια, τις αντιρρήσεις και επικρίσεις για την ξοανική μορφή και το μέγεθός του, αλλά και είχε κατακτήσει την αγάπη και την τρυφερότητα των περισσότερων Χανιωτών, σαν θλιβερό απομεινάρι αρχαίας εποχής, συνεχίζει να κείτεται μισερό και κομματιασμένο μέσα στα χόρτα και στα λουλούδια – κάποτε σύμβολο ιερών αγώνων και θυσιών, τώρα σύμβολο και δείγμα αδιαφορίας και λησμονιάς...

Ζαχαρένια Σημανδηράκη

⁶⁵ ΦΕΚ 127/Β/3-3-88.

